

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Aydəmirov Vasif Cümşüd

“Bank fəaliyyətinin səmərəliliyi: meyarlar, göstəricilər və
qiymətləndirilməsi”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

060403 – Maliyyə

İxtisaslaşma:

Bank işi

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n. fəxri prof. Bəşirov R.A

i.e.n. fəxri prof. Bəşirov R.A

“Maliyyə və Maliyyə institutları”

kafedrasının müdiri:

i.e.d.,prof . Ə. Ə. Ələkbərov

Bakı – 2017

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
I Fəsil. Bank səmərəliliyinin nəzəri əsasları.....	6
1.1 Azərbaycanca bank sisteminin formalaşması.....	6
1.2 Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank fəaliyyəti.....	10
1.3 Kommersiya banklarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin göstəriciləri.....	23
II Fəsil. Kommersiya banklarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və təhlili.....	28
1.1 Maliyyə bazarlarında bank fəaliyyəti.....	28
1.2 Bankların aktiv və passivlərinin təhlili.....	37
1.3 Kommersiya banklarının maliyyə vəziyyətinin təhlili.....	49
III Fəsil. Kommersiya banklarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolları.....	59
1.1 Bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri.....	59
1.2 Bankların mənfəətliliyini yüksəldilməsi yolları.....	70
Nəticə və təkliflər	78
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı.....	81
<i>Referat</i>.....	83
<i>Резюме</i>.....	86
<i>Summary</i>.....	87
Magistrant: _____	Aydəmirov V.C
Dissertasiya rəhbəri: _____	fəxri prof. Bəşirov R.A

Giriş

Mövzunun aktuallığı. İstənilən ölkənin iqtisadi fəaliyyətində bank sektorunun rolunun əhəmiyyəti danılmazdır. Ölkəmizdə bank sektorunun dinamik inkişafı ümumilikdə bank sferasında hər bir kommersion banklarının səmərəli idarə olunmasında zərurəti artırır. Müasir maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində kommersion bankları iqtisadiyyatın ayrılmaz hissəsi olaraq fəaliyyət göstərir. Bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması və inkişafı ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsinin əsas amillərindən biridir. Kommersion banklarının doğru və düzgün fəaliyyəti, bank sistemi ilə bərabər ümumilikdə bütün iqtisadiyyatın səmərəli formalaşmasına şərait yaradır.

Bank fəaliyyətinin səmərəliliyi makro və mikroiqtisadi səviyyədə xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bank fəaliyyətinin aşağı səmərəliliyi, aşağı səviyyəli iqtisadi inkişafdən xəbər verir. Demək olar bankların səmərəli iqtisadi fəaliyyəti milli rifah ilə sıx əlaqədədir.

Kommersion banklarının fəaliyyəti bir sıra risklərə məruz qala bilər ki, onların düzgün qiymətləndirilməməsi, fəaliyyət prosesində ciddi nöqsanlara, hətta müflis olmaq həddinə çatdırıla bilər. Bu da səhmdarların və müştərilərin ziyanı düşməsinə anlamına gəlir. Bu amillər, bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin təhlili üsullarının formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsinin vacibliyini əks etdirir. Müasir şəraitdə bank fəaliyyətinin effektivliyinin təhlili bankda idarəetmə qərarlarının qəbul olunmasında və banklarla müştərilər arasında etibarlı münasibətlərin qurulmasının əsasında dayanır. Kommersion bankının fəaliyyət prosesində yaranan problemlərin mümkün qədər ani bir müddətdə müəyyənləşməsi üçün bank fəaliyyətini səmərəli təhlilin mexanizmini yaratmaq. Ölkənin sosial və maliyyə sabitliyini saxlamaq, fərdi şəxslərin həyat səviyyəsini və keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq nöqtəyi-nəzərindən xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Əsas strateji hədəflərdən biri, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında əvəzsiz rol oynayan bank sisteminin rəqabət qabiliyyətliliyini yaratmaq və onu dəstəkləməkdir. Bu amil, bir tərəfdən iqtisadi mühitdə menecmetnin səmərəlilik

göstəricisi kimi, digər tərəfdən isə maliyyənin əsasına xidmət göstərir.

Kommersiya bankının rəşional və səmərəli qiymətləndirilməsi və təhlili, habelə onların yüksəldilməsi ilə bağılı görülmən tədbirlər, hal-hazırda qənaətbəxş səviyyədə olmadığından onların əhatəli öyrənilməsi zəruridir, habelə bazar iqtisadiyyatı vəziyyətində bu elmi konsepsiyanın inkişaf etdirilməsi aktual məsələlərdən biridir. Beləliklə, bank fəaliyyətində səmərəliliyin təhlilinin təcrübədə tətbiq olunması baxımından mövzu aktualdır

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatımızın predmeti dedikdə, bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin formalaşması prosesi, həmçinin effektivliyin yüksəldilməsi üzrə tədbirlərin işlənilib hazırlanması nəzərdə tutulur.

Tədqiqatın məqsədi. Tədqiqatın məqsədi kommersiya banklarının fəaliyyətinin effektivliyini praktiki və nəzəri baxımdan araşdırmaq, habelə onun təkmilləşdirilməsi istiqamətində tövsiyələr verməkdən ibarətdir.

Qarşıya qoyulmuş hədəflərə çatmaq üçün aşağıdakı məsələlərin həll olunması vacibdir:

- Müasir şəraitdə bankların fəaliyyətinin müəyyənləşdirilməsi;
- Bank fəaliyyətinin effektivliyinin qiymətləndirilməsində və onun meyarlarının müəyyən olunmasında metodiki yanaşmaların tədqiqatı;
- Bankın təhlili və maliyyə bazarında mövqeyinin qiymətləndirilməsi;
- Kommersiya bankının fəaliyyətinin səmərəliliyinin göstəricilərini müəyyən etmək;
- Kommersiya banklarının fəaliyyətinin effektivliyinin kompleks təhlilini aparmaq və onların inkişafında müasir tendensiyaları müəyyənləşdirmək;
- Bank işinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üzrə tədbirlərin və istiqamətlərin işlənilib hazırlanması;

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticələri və materiallar bank fəaliyyətinin səmərəliliyini təkmilləşdirmək, habelə Azərbaycanda bank fəaliyyətinin inkişaf tendensiyalarının qiymətləndirilməsi üçün imkan yaradır.

Tədqiqatın obyektı. Kommersiya Bankının fəaliyyətinin səmərəliliyidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi, ölkədə bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin kompleks üsullarının hazırlanması ilə yekunlaşır. Təklif olunan yanaşma mövcud problem üzrə hazırda olan elmi-metodoloji layihəni tamamlayır və inkişaf etdirir, həmçinin milli bank sisteminin inkişaf perspektivlərini və xüsusiyyətlərini, habelə onun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasını nəzərə alır.

Tədqiqatın informasiya bazası. İnformasiya bazasının əsasını, Mərkəzi Bankın Statistik Bülleteni, Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin sərəncamları və qərarları və s. təşkil edir. Eləcə də, dissertasiya işinin yazılmasında bir sıra iqtisadi alimlərin (Bəşirov R.A, Məmmədov Z.F, Sadıqov E.M, Лаврушин О.И, Батракова Л.Г, Щербакова Г.Н və s.) elmi əsərlərindən və bir çox elmi məqalələrdən istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiyanın ilk fəslində Azərbaycanda bank sisteminin formalaşmasından, onun inkişaf mərhələlərindən və mövcud bank sistemindən bəhs olunur. Bu fəsilə kommmeriya banklarının funksiyaları, bazar iqtisadiyyatı mühitində ölkə iqtisadiyyatındakı rolu, kommmeriya banklarının fəaliyyətində əsas göstəricilər haqqında ətraflı məlumat verilmişdir.

Planın ikinci fəslində kommmeriya banklarının maliyyə bazarındakı fəaliyyətindən, qiymətli kağızlarla əməliyyatından, bankların investisiya fəaliyyətindən və onların valyuta əməliyyatlarından bəhs olunur. Bundan başqa, bu fəsilə bankların aktivləri və passivlərinin strukturu, onların əməliyyatları və təhlili, habelə kommmeriya banklarının maliyyə vəziyyətinin təhlili göstərilir.

Dissertasiyanın sonuncu fəslində isə kommmeriya banklarının səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri, kredit təşkilatlarının mənfəətliliyinin artırılması yollarından bəhs olunur. Bankların səmərəli fəaliyyəti üçün mühüm amillər qeyd olunmuşdur.

I Fəsil. Bank səmərəliliyinin nəzəri əsasları

1.1 Azərbaycanca bank sisteminin formalaşması

Azərbaycan SSRİ-nin tərkibində olan zaman mərkəzləşdirilmiş və birpilləli bank sistemi hökm sürürdü. Bunun nəticəsi kimi ölkəmizdə SSRİ banklarının kontorları fəaliyyəti göstərirdi. SSRİ dövründə kredit münasibətlərində sonuncu aparılan islahat, 1990-cı il dekabr ayında qəbul olunan iki qanun ilə yekunlaşdı. Bu qanunlar, “SSRİ-də banklar və bank fəaliyyəti haqqında” “SSRİ Dövlət Bankı” haqqında idi. Bununla da SSRİ mövcud bank sisteminə xitam verildi. Son qəbul olunmuş qanunlar ABŞ FES ideologiyasına əsaslanır, getdikcə ikipilləli bank sisteminə keçid reallaşdı. Bu sistem bazar mühitinin yaradılmasına güclü təsir etməli idi. Ölkəmiz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, 1992-ci il yanvarın 10-da SSRİ Xarici İqtisadiyyat Bankının ölkəmizdəki bazasında “Azərbaycan Beynəlxalq Bankı” quruldu, ardınca 1992-ci il fevralın 11-də “SSRİ Dövlət Bankı”, “Aqrar Sənaye Bankı” və “Sənaye Tikinti bankları”nın ölkəmizdəki kontorlarının bazasında Milli Bank, “SSRİ Əmanət bankı”nın ölkəmizdəki bankının bazasında, “Azərbaycan Əmanət Bankı” quruldu. 1992-ci il fevral ayından avqust ayınadək keçmiş Aqrar Sənaye və Sənaye Tikinti Bankının müəssisə və şöbələri birbaşa olaraq Azərbaycan Milli Bankının asılılığında fəaliyyət göstərmişdilər.

1992-ci il 7 avqust tarixində “Azərbaycan Respublikasında Banklar və Bank Fəaliyyəti haqqında”, “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu qəbul olmuş və avqustun 15-də milli valyuta – manat tədaviyə buraxılmışdı.

1992-1994 –cü illərdə ölkədə kommərsiya banklarının qurulması kütləvi hal almışdı. Hətta 1994-cü il mart ayında rəsmi olaraq dövlət qeydiyyatında olan kommərsiya banklarının miqdarı 240-a bərabər olmuşdur. Burada xüsusilə yüksək inflyasiya prosesi bankların çoxalmasında stimullaşdırıcı rol oynayırdı.

Azərbaycanda bank sisteminin inkişafını 3 mərhələdə göstərə bilərik: 1-ci mərhələ - 1992-1996-cı illər - Azərbaycanın bank sektorunun formalaşması

1992-ci il, 12 fevralda SSRİ Dövlət Bankının Sənaye-Tikinti Bankı və Aqrar-

Sənaye bankının Azərbaycan kontorlarının bazasında Azərbaycanın Milli bankı yaradıldı.1992-ci ildə “Milli bank” və “Bank fəaliyyəti haqqında” qanunlar qəbul olundu.1992-1994-cü illərdə 230 bank fəaliyyət göstərirdi ki, o zamanki nizamnamə kapitalı da təqribən 10000-12000 ABŞ dolları idi.Bu banklar,faktiki olaraq ölkə iqtisadiyyatında heç bir rol oyanamırdı,onların əsas hissəsi maliyyə spekulyasiyaları ilə məşğul idi.1994-cü ildə bank sistemi sarsıntı keçirdi.Ölkə ərazisində manat yeganə ödəniş vasitəsi elan olundu.O zamanki əsas problemlərdən biri hiperinflasiyanın təzyiq göstərməsi idi.Hiperinflasiyanı artıran spekulyativ pul və kreditlərin tələbatını məhv etmək üçün,Milli Bank bazar tələblərinə uyğun olaraq mərkəzləşdirilmiş kredit ehtiyatlarının satışını reallaşdırdı,yəni real faiz dərəcələri siyasətini aparmağa başladı.Bununla da Azərbaycanda “ağ”valyuta bazarı yarandı,inkişafın mühüm mərhələsi isə valyuta tənzimlənməsi siyasətini aparmaq idi.Bu məqsədlə “Dünya Bankı” və “Beynəlxalq Valyuta Fondu”ndan vəsaitlər cəlb olundu.

Valyuta bazarının formalaşması, “Bakı Banklararası Valyuta Birjəsi”nin yaranması,həmçinin bazar qanunauyğunluqları əsasında valyuta ticarətinin aparılması valyuta bazarının infrastrukturunun əsasını qoydu. “Qara” valyuta bazarı məhv edildi.Bütün bunlar bir sıra mühüm iqtisadi qanunların “Xarici Investisiyaların Müdafiəsi” haqqında, “Səhmdarlar Cəmiyyəti” haqqında, “Vergi” haqqında, “Qiymətli kağızlar” haqqında və s. qəbulu ilə bərabər yerinə yetirilirdi.

Azərbaycanın Bank Sistemi 1996-cı ildən başlayaraq inkişaf etməyə başladı.Ölkənin bank sisteminin inkişafının 1-ci mərhələsi dövlət banklarının restrukturizasiyası üzrə tədbirlər,özəl bank sektorunun institusional formalaşmasının təmin olunması ilə səciyyələnir.Bu hədəflərə çatmaq üçün liberal şərtlər qoyuldu, yəni çox yüksək olmayan nizamnamə kapitalı tələbatı və bank sistemini tənzimləyən yumşaq alətlər tətbiq olundu. 1995-1996-cı illərdə ölkəmizdə yenidən iqtisadi sabitlik müşahidə olunurdu.Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının tövsiyyəsi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 10 iyun 1996-cı ildə “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında” 14 iyun 1996-cı ildə isə “Banklar və bank

fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları yeni redaksiyada təsdiq olundu.”

2ci mərhələ - 2000-2004-cü illər-köklü islahatların və restrukturizasiyanın başlanğıcı ilə xarakterizə edilir.

2000-ci ildən başlayaraq özəl bankların sağlamlaşdırılması,bank sektorunun qloballaşması istiqamətində aparılan islahatlar,bank sferasında maliyyə dayanıqlığının yüksəldilməsinə şərait yaratdı.1996-cı ildə başlayan konsolidasiya prosesi,2000-ci ildə bankların sayının 136-dan 70-ə endirilməsinə səbəb oldu ki,növbəti illərdə də ixtisarlara davam etdi.Milli Bankın nizamnamə kapitalını artırması,bu prosesi bir az da asanlaşdırdı ki,2000-2004-cü illərdə bankların sayı 59-dan 44-ə düşdü.

Neft sahəsindən ölkəmizə gəlirin axını,nəticə etibarı ilə ölkənin maliyyə sisteminin səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəltdi.Bu amil baxımından 2002-2005-ci il müddəti üçün milli bank sisteminin yeni inkişaf strategiyaları hazırlandı.Bu strategiyaların əsas hədəfi,neft gəlirlərinin effektiv transformasiyasının təmin olunması,əhalinin bank xidmətlərindən istifadə imkanlarını artırmaq,bank bazarında əsl rəqabətli mühitin qurulması idi.

Bu hədəflərə çatmaq istəyi,Milli Bankı qarşıdakı dövr üçün öz fəaliyyətinə aşağıdakı prinsipləri əlavə etməyə təhrik etdi:

Bank qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və onun beynəlxalq standartlara uyğun hala gətirilməsi;Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına yekun keçid(BMHS);bank sisteminin şəffaflıq səviyyəsinin yüksəldilməsi;bankların korporativ idarəetmə keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması;effektiv bank nəzarətinin təşkili.

Xarici investirlərin yerli bank sisteminə marağının artmasına cavab olaraq,2004-cü il yanvarın 1-də Milli Bank Azərbaycan bank bazarında xarici kapitala qoyulan məhdudiyyətləri götürdü.2004-cü ildə makroiqtisadi tənzimləmə üzrə Milli Bankın hədəfinin konkretləşdirilməsi ilə bağlı “Milli Bank haqqında” qanunda əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verdi.Milli Bankın əsas hədəfi kimi “qiymətlərin sabitləşdirilməsini təmin etmək”təyin olundu.

2004-cü il ərzində Azərbaycan strateji valyuta ehtiyatlarını 1,4 mlrd ABŞ dollarından 1,8 mlrd dollara qədər artırdı. Uçot dərəcəsi 7%, 2004-cü ilə olan inflyasiya dərəcəsi isə 10,4%- idi. İnflyasiyanın əsas səbəbi pul kütləsinin artması idi.

3-cü mərhələ-2005-ci ildən sonrakı dövr-İlk keyifyyətli nailiyyətlər, milli valyutanın denominasiyası, "dəyərli pullar" siyasəti.

İnflyasiya prosesini tənzimləmək üçün MB monetar tədbirləri gücləndirdi, 2005-ci ildə uçot dərəcəsinə 7%-dən 9%-ə qaldırdı (2002-dən sabit qalmışdı), 2006-da 9-dan 9.5-ə, 2007-ci ildə isə il ərzində üç dəfə dəyişərək 13%-ə çatdırdı. Milli Bank öz siyasətini gizlətmir və planlaşdırılmış şəkildə milli valyutanın kursunu ABŞ dollarına nəzərən möhkəmləndirir.

Milli Bankın Müşahidə Şurasının qərarı ilə 2007-ci il 2 apreldə "faiz dəhlizinin" maksimal və minimal sərhədləri müəyyənləşdi. Maksimal sərhəd 19%, minimal -5%, uçot dərəcəsi isə 12% səviyyəsində müəyyənləşdi. 2010-cu ilin nəticələrinə əsasən, maksimal sərhəd 7%, minimal sərhəd 1%, uçot dərəcəsi isə 5% idi. Uçot dərəcəsinə dəyişməkdə məqsəd, pul təklifi artıqlığına məhdudiyət qoymaq və inflyasiya dərəcəsinin aşağı salınmasına təsir göstərməkdir. Milli bank yeni taktikaya əsasən, pul bazarında 2 istiqamətdə əməliyyat aparır-çərçivə alətləri vasitəsiylə və açıq bazarda əməliyyatlar ilə. .

18 mart 2009-cu il tarixli Referendumun nəticələrinə uyğun olaraq, "Milli bankın" adı dəyişdirilərək "Mərkəzi Bank" adlandırıldı.

2010-cu ildə 146 kredit təşkilatı qeydə alınmışdır ki, bunlardan 101-i bank olmayan kredit təşkilatları, 45-i isə banklardan ibarət olmuşdur. 2011-ci il 1 yanvarda əldə olunan məlumata görə bankların filiallar şəbəkəsinin sayı 644-ə bərabər olmuşdur.

Bank olmayan kredit təşkilatlarının sayı 2010-cu ildə 96 idi isə, 2011-ci ildə 101-ə bərabər olmuşdur. 2010-cu ildə Mərkəzi Bank, 10 kredit ittifaqına fəaliyyət göstərmək üçün lisenziya verdi, həmin il ərzində lisenziyası geri götürülən kredit təşkilatı olmadı.

Ölkəmizdə bank fəaliyyəti "Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi",

“Banklar və bank fəaliyyəti haqqında”, “Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası”, Azərbaycan Respublikasının qanunları, “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası”, digər normativ-hüquqi sənədlər və qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 3 fevral 2016-cı il tarixli fərmanı ilə Publik Hüquqi Şəxs qismində “Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası” yaradıldı. Palata, müstəqil fəaliyyət göstərir və maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılmasını, onların üzərində nəzarəti həyata keçirir.

Maliyyə bazarlarının səmərəli fəaliyyətini təmin etmək, istehsalçıların hüquqlarını qorumaq, Palatanın əsas məqsədi kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Azərbaycanda müasir bank sisteminin təşkili bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğun olaraq, aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

1. Bank sisteminin ikipilləli olması;
2. Bankların universallaşması.

Ümumilikdə bazar iqtisadiyyatına əsaslanan banklar aşağıdakı prinsiplərə əsasən fəaliyyət göstərir:

- Bank işində dövlət inhisarının olmaması;
- İstənilən mülkiyyət formasında bankın yaradılması;
- Bank sisteminin ierarxiya əsasında qurulması;
- Rəqabət əsasında fəaliyyət;
- Müstəqillik çərçivəsində fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi.

1.2 Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bankların fəaliyyəti

Banklar müəssisə və ev təsərrüfatlarının ehtiyacı olan pul vəsaitlərinə sahib olan subyekt kimi, ev təsərrüfatları və müəssisələr arasında maliyyə vasitəçisi olaraq çıxış edir. Yəni, banklar, kreditorlar və borcalanlar arasında maliyyə vasitəçisidir. Banklar pulun sahiblərindən, yəni əmanətçilərdən pulu qəbul edir, onlara depozit hesabı açır və əldə etdikləri pul vəsaiti ilə borcalanları kreditlə təmin

edir. Belə broker əməliyyatları müxtəlif formalarda reallaşır və bazar iqtisadiyyatında böyük rol oynayır.

Həm müəssisələr, həm də ev təsərrüfatlarında müvəqqəti sərbəst pullar əhəmiyyətli məbləğdə yığılır və formalaşır. Müəssisələrdə belə yığılan məbləğlərə amortizasiya ayırmaları, ehtiyat fondlar, gəlirin müəyyən hissəsi, işin artırılmasına yönəldilən yüksək və yaxud xırda məbləğdə pullar aiddir (mütəmadi ödənilən əmək haqqı və dividendlər, xammal təchizatına ödənişlər, elektrik enerjisindən istifadəyə görə ödənişlər və s.). Ev təsərrüfatında bu məbləğ, gəlirin müəyyən hissəsinə qənaət etmək, həmçinin davamlı istifadə üçün istehlak predmetlərinin (mebel, maşın və s.) və fərdi yaşayış məntəqələrinin istehlak olunması üçün yığılan məbləğdir.

Digər tərəfdən pula ehtiyacı olan müəssisələr, ev təsərrüfatları yeni avadanlıqlar almaq, yeni tikililərə pul yatırmaqdan əvvəl bu məbləği əldə etmək üçün onun yığılmasına uzun müddət vaxt sərf etməlidirlər, bəzən bu bir neçə ilə başa gəlir. Axı bankın vasitəçiliyi olmadan kreditörü tapmaq heç də asan iş deyil.

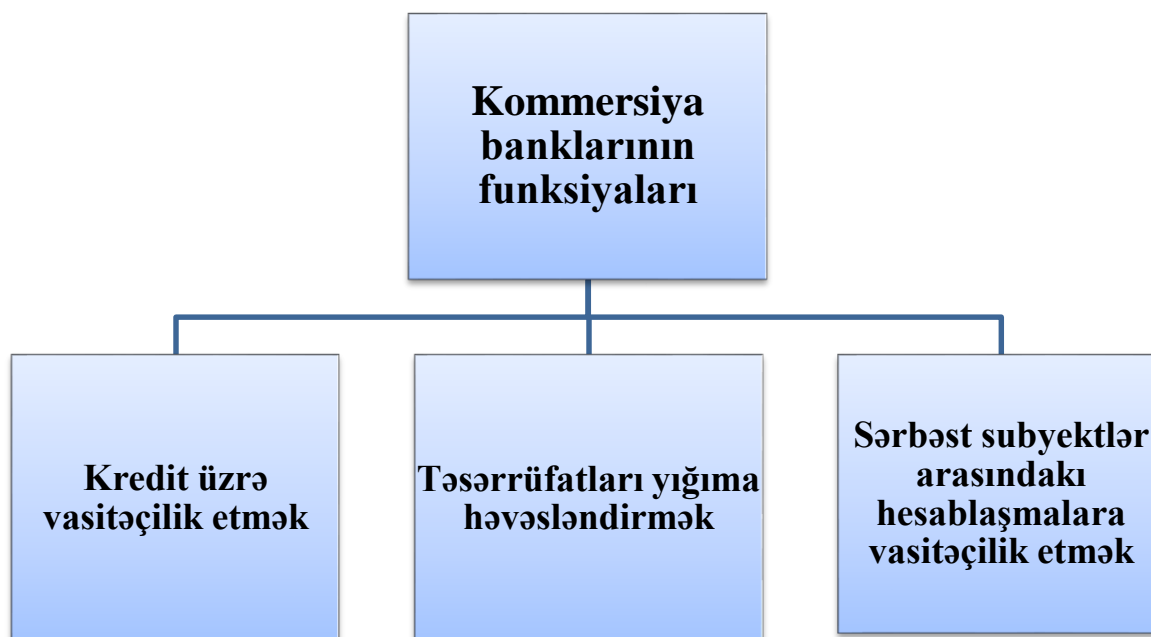
Belə olan halda banklar kreditör və borcalanlar arasında vasitəçilik etməklə hərəkətsiz olan sərbəst vəsaitləri işlək kapitala çevirirlər, bu da banka gəlir gətirir; banklar iqtisadiyyatın inkişafına yönələn investisiya maliyyələşmələri üçün mənbələr aşkar edirlər; banklar ölkə məhsullarının istehsalının həyata keçirilməsini sürətləndirir. Bankların fəaliyyəti sayəsində pul vəsaitlərinin sahibləri özlərinə depozit hesabları açmaqla, əlavə gəlir qazanırlar. Bank kreditlərindən istifadə edən müəssisələr innovasiya proseslərini sürətləndirir və rəqabətli mübarizədə öz mövqelərini möhkəmləndirirlər, istehlakçıların da öz ehtiyaclarını qısa zaman kəsiyində ödəmək imkanı olur.

Banklar gəlir, nəticə etibarıyla səhmdarlarına da dividend gətirməlidir. Beləcə, bütün özəl banklar komməriya bankları kimi qəbul olunur.

Yeni komməriya bankının yaradılması, bütün hallarda onun sahibi-səhmdarlar cəmiyyətinin müəyyən məbləğdə kapital investisiya etməsiylə başlayır. Bu kapital-nizamnamə kapitalı adlanır. Nizamnamə kapitalına yalnız kassaya aid olan nağd pullar deyil, həmçinin də binanın tikilişinə sərf olunan pul vəsaitləri, avadanlıqlar, seyflər və

s. xərclənən pullar da aid olunur.

Banklar əhalinin yığım və gəlirlərini, dövlət orqanları və müəssisələrin maliyyə vəsaitlərinin cəlb olunması yolu ilə özlərində böyük həcmdə ssuda kapitalı cəmləşdirir və bu vəsaitlərlə kredit prosesini həyata keçirir. Bankların möhkəmləndirilməsi və onların müstəqil biznes sektoruna çevrilməsi prosesində onlar orta q kreditör olaraq çıxış edir. Hazırkı dövrdə bank bir maliyyə institutu kimi , bütүн normal fəaliyyət göstərən, iqtisadi sistemə xas olan pul vəsaitləri, cəlb olunmuş vəsaitlər, xüsusi səhm və istiqrazların buraxılışı hesabına istehsalatın və ticarətin kreditləşmə və maliyyələşməsi ilə məşğuldur və bu hal özünü bankların funksiyalarında daha aydın göstərir.

Sxem 1. Kommersiya banklarının funksiyaları.

Son illərdə maliyyə biznesi, yeni funksiya və xidmətlərin yeni formalarının meydana gəlməsi nəticəsində daha kompleks bir şəkil almışdır.

Müasir kommersiya banklarının inkişafının əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- texnoloji inkişaf (prioritet istiqamət-internet-banking);

- restrukturizasiya və ya yeni inkişaf strategiyaları;
- konsolidasiya.

Bunun üçün kommersiya banklarının məqsədi daxili xərcləri azaltmaqla yanaşı, yeni müştərilərin cəlb olunmasından ibarətdir.

Virtual maliyyə xidmətlərinin (İnternet-banking) təşkili zamanı, kommersiya bankları əməliyyat xərclərinin azaldılması, müştərilərlə informasiya mübadiləsinin yüksəldilməsi, bazar segmentinin böyüdülməsi, kassa-valyuta əməliyyatlarının sürətinin artırılması və s. hesabına öz potensiallarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir. Avropada, bankların 65%-i artıq internet-banking xidmətindən yararlanır. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, Avropa pərakəndə satış bazarında ənənəvi sektorda olduğu kimi, onlayn banking xidmətində də aparıcı mövqeyə, İsveçrə bankları malikdir – “UBS” və “Credit Suisse”. Finlandiya banklarının 90% internet-banking xidmətindən aktiv şəkildə yararlanır.

Daxili bank restrukturizasiyası sayəsində, müəyyən kommersiya banklarının filiallar şəbəkəsi informasiya emalı prosesinin mərkəzləşdirilməsi hesabına sənəd dövriyyəsinin daxili məsrəflərinin azalmasına səbəb olur. Hələ də Avropa banklarının filiallar şəbəkəsinin yüksək şaxələnməsi, ABŞ və Böyük Britaniyanın kommersiya maliyyə institutları ilə müqayisədə, müştəri seçimlərindən və coğrafi mövqeyindən asılılığı, inkişafın yeni strateji istiqamətlərini müəyyənləşdirərək müştərilərlə yerində və daha yaxın işləməyə yardımçı olur. Bankların birləşməsi özü ilə iqtisadiyyatı 2 istiqamətdə aparır. Birincisi, İrihəcmli daimi xərclər vahid yatırım vasitələrini azaldır. Digər tərəfdən biləşdirmə, iri kommersiya banklarına təklif olunan maliyyə xidmətlərinin və maliyyə-kredit məhsullarının çeşidinin əhatəsini genişləndirməyə imkan verir. İsveçrə iqtisadiyyatında, kommersiya banklarının çoxlu və müxtəlif olması, məsələn götürülən maliyyə institutuna daxili xərcləri azaltmaq məqsədilə, daxili imkanlarından və ehtiyatlarından çıxış edərək strateji inkişafın istiqamətini müstəqil seçməyə icazə verir. Beləliklə kommersiya bankının, missiyası və rəqibləri arasında mövqeyi formalaşır. Kommersiya banklarının cəlb ediciliyini ümumi qiymətləndirmədə aşağıdakı amillər daha vacib sayılır:

- artım perspektivləri
- xərclərin azaldılması və yenidənqurma imkanı
- texnologiyalar
- risklərin idarə olunması və sistemə nəzarət
- bank strukturu və ali menecment
- maliyyə gücü və kapitalın idarə olunması

Sürətli yenidənqurma imkanı və xərclərin azaldılması şübhəsiz bankın cəlbediciliyinə təsir göstərir. Xüsusi müştərilər bankın hərəkət qabiliyyəti ilə daima maraqlanırlar. İdarəetmənin yeni metodlarından yararlanmaq, banka imkan verir ki, daxili yenidənqurma və daxili xərcləri azaltmaq yolu ilə ləğv etmə prosesindən qaçmağa müvəffəq olsun, bu proses maliyyə institutunun rəqabətqabiliyyətliliyini artırır. Bu mövqedən, son zamanlar Avropada, xüsusən təşkilatın klassik strukturu və geniş filiallar şəbəkəsinə sahib olan iri beynəlxalq banklar tənqiddə məruz qalır (Commerzbank, Dresdner Bank, Raiffeisenbank və s.)

Bugün kommersiya bankları çoxfunksiyalı maliyyə-kredit kompleksi, depozit-suda, investisiya, konsultasiya və başqa əməliyyatları təqdim edir. Lizing, faktoring, layihələrin maliyyələşdirilməsi və s. kimi əməliyyatların bank təcrübəsində istifadə olunması, bankın elmi-texniki tərəqqinin yeni məhsullarından yararlanması, onun inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Kommersiya banklarının müasir bazar iqtisadiyyatında rolu kifayət qədər böyükdür. Kommersiya banklarının fəaliyyəti, iqtisadiyyatın bütün sektorları ilə əlaqəsi sayəsində böyük əhəmiyyətə malikdir. Bankın vəzifələri - fasiləsiz pul və kapital dövriyyəsi, sənaye müəssisələrinin kreditləşməsi, hökumət və əhalinin kreditlə təmin olunmasından ibarətdir.

Əməliyyatların geniş diversifikasiyası, hətta əlverişsiz iqtisadi şəraitdə belə banklara gəlirli qalmağa və müştərilərini saxlamağa imkan verir. Təsadüfi deyil ki, bazar iqtisadiyyatı mövcud olan ölkələrdə, banklar, kredit sisteminin əsas əməliyyat

bağlantılarıdır. Müasir kommertiya banklarından danışdıqda, onu vurğulamaq lazımdır ki, başqa kredit sistemləri kimi banklar da daima inkişaf edir. Əməliyyat formaları, rəqabətin üsulları, nəzarət və idarəetmə sistemi dəyişir və təkmilləşir.

Kommertiya bankları, bazar iqtisadiyyatının vacib hissələrindən sayılır. Eyni zamanda, kommertiya bankları milli iqtisadiyyatın müəssisələrində kapitalın səmərəsiz sektordan daha rəqabətqabiliyyətli sektora transferini təmin edir. Kommertiya bankları, bank sisteminin tərkib elementi kimi, ictimai bölüşdürülən xərclərə qənaət, pul dövriyyəsinin sürətlənməsinə, sürətli hesablaşmalara, pul köçürmələri, nağd pullar əvəzinə kredit alətləri buraxmaq (veksellər, çeklər, debet və kredit kartları, sertifikatlar və s.) kimi tədbirlər həyata keçirir.

Dövlətin pul-kredit siyasətinin hazırlanmasında bankların rolu böyükdür. Bu siyasət Mərkəzi Bank tərəfindən, kredit təşkilatları vasitəsi ilə reallaşır. Dövlətin kredit sisteminin fəaliyyət mexanizminə kommertiya bankları, kapital bazarının müxtəlif sektorlarında fəaliyyət göstərən, çoxfunksiyalı bankçılıq qurumları daxildir.

Son zamanlar kommertiya bankları, çoxsaylı ixtisaslaşdırılmış kredit təşkilatları, eləcə də şəxsi maliyyə təşkilatlarını yaradan sənaye korporasiyaları tərəfindən kəskin rəqabətlə üzləşmişdir. Rəqabət banka yeni fəaliyyət sahələrini axtarmağa, müştərilərə təklif olunan xidmətlərin sayını və xidmət səviyyəsinin keyfiyyətini artırmağa stimullaşdırır.

Müasir şərtlər daxilində kommertiya banklarının funksiyalarını genişləndirmə tendensiyasının inkişafı davam edir. Bazarda öz mövqələrini möhkəmlətmək üçün banklar, iqtisadi fəaliyyətdə bankın rolunu artıraraq .onlar üçün qeyri-ənənəvi olan maliyyə fəaliyyəti sahəsinə nüfuz etməklə. fəal surətdə kommertiya banklarına xas olmayan əməliyyatlar reallaşdırır.

Beynəlxalq borc bazarlarının formalaşması sayəsində, kommertiya banklarının fəaliyyət sahəsi kəskin genişlənərək bütün dünyanı əhatə edir. Doğrudur, bəzi yerlərdə rəqiblərinin təzyiqinə məruz qalaraq mövqələrini itirənlər də, yenə də kommertiya bankları kredit bazarının dəyişən şərtlərinə uyğunlaşaraq, heyranedicili qabiliyyətini göstərir.

Banklar ictimai inkişafın müəyyən tarixi mərhələsində meydana gələn, cəmiyyət ilə birgə inkişaf edən iqtisadiyyatın xüsusi subyekti kimi öz fəaliyyət sahəsinə malikdir. Fond bazarının, sığorta bazarının aktiv inkişafı, bankların inkişafı ilə bərabər maliyyə institutlarının, habelə qeyri-maliyyə təşkilatları (poçt, ticarət evləri, sənaye müəssisələri və s.) sayının artması bankların və bank olmayan maliyyə təşkilatlarının (sığorta şirkətləri, maliyyə brokerləri, pensiya fondları, investisiya fondları və s.) arasında rəqabətin artmasına gətirib çıxarır. Kredit və fond bazarında iştirakçılar arasında rəqabətin inkişafı və bankların vasitəçilikdən imtinası (disintermediation), ixtisaslaşdırılmış bank olmayan maliyyə institutları ilə artan rəqabət, nəticə etibarilə bankların vasitəçilik rolunun azalması prosesini əks etdirir. Maliyyə institutları bank tənzimlənməsi təsirinə düşməmək üçün, məsələn əmanətləri qəbul etmədən kredit verilməsini həyata keçirir, digər bank əməliyyatlarını reallaşdırır, lakin bununla bərabər banklar tərəfindən aparılmayan əməliyyatları (sığorta, daşınmaz əmlakla bağlı əməliyyatlar) da yerinə yetirirlər. Həmçinin bankların özləri də maliyyə sisteminin digər segmentlərinə aktiv surətdə sızmağa başlayır.

- Banklar qiymətli kağızlarla əməliyyatları gücləndirdi;
- Banklar sığorta biznesinə daxil oldu;
- Banklar, aktivlərin idarəedilməsi üzrə özünün xüsusi bölməsini yaratdığı kimi, habelə bu sahədə ixtisaslaşmış müəssisələrə yiyələnərək aktivlərin idarəedilməsi biznesinə daxil oldu;
- Bank sektorunun rəqabət bazarında birləşmələr və satınalmalar dalğası ilə müşayiət olunaraq onları aktivlərin konsolidasiyasına təhrik etdi;
- Banklar kreditləşmə üzrə funksiyaların bir hissəsini mikromaliyyələşdirmə təşkilatlarına ötürməli oldu.

Ümumiyyətlə ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi, bank sahəsinin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Bank sahəsi yaxşı kapitallaşdırılmış ölkələrdə iqtisadi yüksəlişi təmin etmək imkanı daha çoxdur. Bu amil adətən aşağıdakıların hesabına əldə edilir:

- özlərinin başlıca funksiyalarını banklar vasitəsilə yerinə yetirməklə bank sahəsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi-yığım və əmanətlərin transformasiyası və onların müddət,ödəniş və qaytarılma şərtləri ilə yenidən bölüşdürülməsi;
- kredit təşkilatlarının fəaliyyəti üçün ən qabaqcıl nəzarət sistemlərinin mövcudluğu;
- maliyyə xidmətləri sahəsində banklar tərəfindən biznes və əhali üçün məlumat asimetriyası probleminin həllinin mümkünlüyü;
- əksər ölkələrdə əmanətlərin sığortalanması sisteminin mövcudluğu;
- fərqli əhali təbəqəsinə və biznes növlərinə yönələn müxtəlif maliyyə xidmətlərinin təklifi (bank sahəsində müştəriyəmənlü yanaşmanın tətbiqi).

İqtisadiyyatda durğunluq və ya iqtisadi böhran bank sahəsinin fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir: uzunmüddətli yatırımlar ixtisar olunur,iflasın böyüməsi iqtisadi subyektlərin fəaliyyətində riskləri yüksəldir,əhali və müəssisələrin gəliri azalır,bu da kredit təşkilatlarının resurs bazasına,onların yeni ödəniş vasitələrinin buraxılış qabiliyyətinə əks təsir göstərir.

Bank sahəsinin müasir institutları,kapitalın,kredit və investisiya formasında bölüşdürülməsi yolu ilə reallaşan struktur siyasətinin güclü alətini və pul dövriyyəsinin tənzimlənməsini təmsil edirlər.Nəticədə,istehsal və sosial obyektlərin qurulması və inkişafı,pul vəsaitlərini kredit şəklində kapitalı daha yaxşı,səmərəli tətbiq olunan regionlara,sektorlara,sahələrə istiqamətləndirə bilər.

Müasir iqtisadiyyatda bank sahəsinin oynadığı vacib rol, onun bu sahədə baş verən hər hansı qanun pozuntularını,sonuncu bank-maliyyə böhranından görüldüyü kimi,bütünlükdə milli iqtisadiyyatda sistemli böhranların yaranma səbəbini ifadə edir.Böhran əvvəlcə bank böhranları kimi başladı,daha sonra qızıışaraq bank-maliyyə böhranı və ardınca iqtisadi böhrana səbəb oldu.

Bütün subyektlərin maliyyə axınlarını birləşdirən bank sisteminin zəif inkişafı və zəif sabitliyinə görə,böhran tendensiyası iqtisadiyyatın bütün sahələrində daxili bazarda çox sürətlə yayılır,bu da bütünlükdə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təhlükə altına atmış olur.

Müasir kommertiya bankları- öz müştərilərini müxtəlif müqavilələr əsasında tamamilə kompleks şəkildə,maliyyə xidmətləri ilə təmin edən iqtisadi institutlardır.Ölkə iqtisadiyyatı çərçivəsində,onlar ssuda kapitalının asan hərəkətini təmin edir və iqtisadi subyektlər arasında yekun hesablaşmaları tənzimləyərək vasitəçilər kimi hərəkət edir.Lakin, hər bir müstəqil kredit təşkilatının mövcudluğunun səbəbi və fəaliyyət məqsədi mənfəət götürməyə,kapitallaşdırmanın artımına,yaxud başqa metodla səhmdarların rifahının yüksəldilməsinə əsaslanır.Uğurlarını artırmaq və möhkəmləndirmək üçün, banklar sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərindən,yatırımçılardan,investorlardan əlavə resurslar cəlb edir və onları kredit,investisiya və ticarət əməliyyatlarına yerləşdirir.

Bank sektorunun inkişafı,hazırki dövrdə bankın iqtisadi modelinin dəyişməsi ilə təmin oluna bilər.Bu məqsədlə,16 mart 2016-cı il tarixində,Cənab Prezident İlham Əliyev “Milli İqtisadiyyat və İqtisadiyyatın Əsas Sektorları Üzrə Strateji Yol Xəritəsinin Başlıca İstiqamətləri”nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər üzrə sərəncam imzalayıb. Sərəncama əsasən,Strateji hədəf kimi: Dinamik və sağlam institutlardan ibarət maliyyə sisteminin formalaşdırılması qarşıya qoyulmuşdur.Əsas prioritet kimi,bank sisteminin kapitallaşması və likvidliyin təmin edilməsi qəbul edilmişdir.Qəbul edilən strateji hədəflərin yerinə yetirilməsi üzrə tədbirlər planlaşdırılmış və gözlənilən nəticələr müəyyən edilmişdir.

Bu prioritetin həyata keçirilməsi,bank sektorunun xalis gəlirinin artmasını, 2020-ci il ÜDM 130 milyon manat artacağını proqnozlaşdırmışdır.

Yol xəritəsində prioritet kimi,qeyri-işlək aktivlərin restrukturizasiya planının hazırlanması qarşıya qoyulmuşdur.

Kredit təşkilatlarında yerləşdirilən depozit və əmanətlər

Cədvəl 1.

mln.manat

İl	Maliyyə təşkilatları					Qeyri-maliyyə təşkilatları				
	Cəmi	Manatla		Xarici valyuta ilə		Cəmi	Manatla		Xarici valyuta ilə	
		Tələb olunan adək	Müddətli	Tələb olunanadək	Müddətli		Tələb olunanadək	Müddətli	Tələb olunanadək	Müddətli
2014	4298,1	158,7	965,8	297,4	2876,2	3966,9	1691,7	504,9	1163,0	607,2
2015	6358,8	89,1	603,4	628,3	5038,0	7530,4	1703,3	485,7	3910,9	1498,8
2016	5528,0	71,7	537,2	675,1	4244,0	9114,3	1970,2	1362,5	2984,2	2797,4

Məlumatlar Mərkəzi Bankın Statistik Bülletenindən götürülüb[2]

İl	Ev təsərrüfatları				
	Cəmi	manatla		Xarici valyuta ilə	
		Tələb olunanadək	Müddətli	Tələb olunanadək	Müddətli
2014	7188,4	884,0	3538,4	338,4	2427,6
2015	9473,9	440,9	979,3	1200,3	6853,4
2016	22091,0	7448,7	593,1	824,1	1144,1

Məlumatlar Mərkəzi Bankın Statistik Bülletenindən götürülüb[2]

Depozitlərin cəlb edilməsi bütün illərdə ev təsərrüfatlarının xüsusi çəkisində yüksək olmuşdur.

2014-cü ildə cəlb olunan vəsaitlərdə maliyyə təşkilatlarının xüsusi çəkisi 27,7%, qeyri-maliyyə təşkilatlarının xüsusi çəkisi 32,2%, ev təsərrüfatlarının isə 46,5% olmuşdur. 2016-cı ilə ev təsərrüfatlarına cəlb olunan vəsaitlər 61,4% təşkil edərək, qeyri-maliyyə təşkilatlarının xüsusi çəkisi 24,4%, maliyyə təşkilatlarının isə 4,2 % təşkil etmişdir.

Cədvəl 2. İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının kredit təşkilatı üzrə strukturu

İl	Cəmi kredit qoyuluşları	Dövlət bankları		Özəl banklar						Qeyri-bank kredit təşkilatları	
				Cəmi		O cümlədən xarici kapitallı banklar		Bundan 100%-li xarici kapitallı banklar			
		Mln. manat	Xüsusi çəkisi, %	mln. manat	Xüsusi çəkisi, %	Mln. manat	Xüsusi çəkisi, %	Mln. manat	Xüsusi çəkisi, %	Mln. manat	Xüsusi çəkisi, %
2014	18 542,6	6143,8	33,1	11873,6	64,0	5580,1	30,1	1388,6	7,5	525,2	2,8
2015	21730,4	7289,3	33,6	13875,2	63,8	6394,1	29,4	1564,5	7,2	566,0	2,6
2016	16444,6	5749,2	35,0	10222,0	62,2	4328,8	26,3	1248,8	7,6	473,4	2,9

Məlumatlar Mərkəzi Bankın Statistik Bülletenindən götürülüb[2]

Cədvəldən göründüyü kimi,təhlili olunan bütün illərdə özəl bankların kredit qoyuluşu baş mövqeydə olmuşdur.Lakin bu xüsusi çəkiddə müəyyən azalma müşahidə olunur.2014-cü ildə kredit qoyuluşlarının 64%-i özəl banklar tərəfindən qoyulduğu halda,2016-ci ildə bu nisbət 62,2% təşkil etmişdir.

Cədvəl 3. Kredi təşkilatlarının milli valyutada müddətlər üzrə kredit qoyuluşları

mln.manat

İl	Cəmi	O cümlədən:	Milli valyutada kreditlər					
			Cəmi kreditlər	O cümlədən	Qısa müddətli	O cümlədən	Uzun müddətli	O cümlədən
		Vaxtı keçmiş	Vaxtı keçmiş	Vaxtı keçmiş		Vaxtı keçmiş		
2014	18542,6	976,3	13505,7	767,6	2494,2	301,0	11011,5	466,5
2015	21730,4	1508,5	10994,5	840,2	1773,8	258,2	9220,7	572,0
2016	16444,6	1472,6	8663,1	682,4	1362,4	147,3	7300,8	526,1

Məlumatlar Mərkəzi Bankın Statistik Bülletenindən götürülüb[2]

Cədvəldən göründüyü kimi,2014-2016-cı illərin milli valyutada kredit qoyuluşu 4842,6 mln.manat və ya 36% aşağı düşmüşdür.Bu hal,həm uzun həm də qısa müddətli kredit qoyuluşunda nəzərə çarpır.Qısa müddətli kredit qoyuluşu 48,4% uzunmüddətli kredit qoyuluşu isə 33,7% azalmışdır.

Cədvəl 4.Kredit təşkilatlarının xarici valyutada müddətlər üzrə kredit qoyuluşları

mln.manat

İl	Xarici valyutada kreditlər					
	Cəmi kreditlər	o cümlədən	Qısamüddətli	o cümlədən	Uzunmüddətli	o cümlədən
		vaxtı keçmiş		vaxtı keçmiş		vaxtı keçmiş
2014	5037,0	208,8	1437,2	90,6	3599,8	118,1
2015	10735,9	668,3	3523,5	304,8	7212,4	363,5
2016	7781,4	790,2	2115,6	192,9	5665,9	597,3

Məlumatlar Mərkəzi Bankın Statistik Bülletenindən götürülüb[2]

Cədvəldən görüldüyü kimi,2014-2016-cı illərdə xarici valyutada kredit qoyuluşu 2744,4 mln.manat artmışdır.2016-cı ildə xarici valyutada qoyulan kredit,bütün valyutalara kredit qoyuluşunun 72,8%-ni təşkil etmişdir.Xarici valyutada ən yüksək kredit qoyuluşu 2015-ci ildə olmuşdur – 7212,4 mln. manat.Uzunmüddətli kreditlər üzrə vaxtı keçmiş borclar da artmışdır.2014-2016-cı illərdə uzunmüddətli kreditlər üzrə vaxtı keçmiş borc 479,2 mln.manat artaraq,597,3 mln.manat təşkil etmişdir ki,bu da həmin ildəki kredit qoyuluşunun 11%-dir.

1.3 Kommersiya Banklarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin göstəriciləri

Sxem 2. Kommersiya banklarının fəaliyyətinin əsas göstəriciləri

Göstəricilər	
Gəlirlilik	
Nominal artım əmsalı	Borc kapital; Lizinq; Kapital; Personal(işçi heyət)
Real artım əmsalları	Istehlakçı qiymət indeksi Inflyasiya dərəcəsi Borc vəsaitlər və lizinq Müştəri depozitləri Kapital
İşçi heyətin işinin səmərəliliyi	Bir işçinin orta gəlirliliyi %lə İşçilərin saxlanma xərclərinin kompensasiya olunması
Nominal faiz dərəcələri	Orta əldə olunan faiz dərəcəsi Likvidli aktivlər Müştəri kreditləri Uzunmüddətli bazar qiymətli kağızları Orta ödənilən faiz dərəcəsi Kredit təşkilatlarına ödənilən məbləğlər Müddətli və tələbli əmanətlər əmanətlər(yığım əmanətləri) spred

Real faiz dərəcələri	Orta alınan(əldə olunan) Orta ödənilən
Qeyri-faiz xərcləri	Işçi heyətin saxlanmasına Binaların saxlanması üçün Vergilər və lisenziyalaşdırma Amortizasiya və köhnəlmə Digər idarəetmə xərcləri Kredit zərərlərinin ödənilməsinin təmin və ləğv olunması
Ümumi qeyri-faiz xərcləri	Vergilər və gəlirlər Kapitalın formalaşdırılması
Yüksək likvidliyə malik olan aktivlər	Yüksək likvidli aktivlərin nisbəti(manatla) Likvidlik əmsalı Xalis aktivlərin nisbəti,%lə
Kredit-investisiya portfelinin həcmi	Kreditlərin xüsusi çəkisi Kredit-investisiya portfelinin aktivlərdə xüsusi çəkisi Kredit-investisiya portfelinin bank kapitalına nisbətində həcmi Xalis aktivlərin xüsusi çəkisi %lə
Xalis aktiv və passivlərin həcmi	

kapital	Xalis passivlərdə kapitalın xüsusi çəkisi (Kuk əmsalı)%lə Cəlb olunmuş vəsaitlərin bankın kapitalına nisbəti
Müştəri və müxbir hesablardakı qalıqlar	Xüsusi çəkisi;manat, %,valyuta ,%; Xalis öhdəliklərin(passivlərin) xüsusi çəkisi,%;
Müştərilərin əmanət vəsaitləri,banklararası kredit və depozitlər	Xüsusi çəki,% Banklararası kredit ,% Müştərilərin əmanət vəsaitləri və banklararası depozitlər,% Xalis öhdəliklərdə(in) xüsusi çəki,%

Bankların fəaliyyətinin xarakterizə edən mühüm göstəricilərdən biri- Bank sisteminin maliyyə dayanıqlığı göstəricisidir.

Cədvəl 5 Azərbaycan Respublikasında bank sisteminin maliyyə dayanıqlığı göstəricilər

Maliyyə sabitliyi indeksləri	31.12.2012	31.05.2013	31.10.2013	31.01.2014	31.05.2014	31.01.2016
I dərəcəli kapitalın adekvatlıq əmsalı,%-lə	13,01	13,16	13,41	15,12	15,60	14,61
Məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalı,%-lə	16,89	16,45	17,47	17,92	18,74	18,10
Aktivlər üzrə gəlirlilik(ROA),%	0,87	1,89	1,91	2,88	2,32	2,04
Kapital üzrə gəlirlilik(ROE),%	7,05	14,98	14,71	20,55	16,05	14,15
Faiz marjasının mənfəətə nisbəti,%-lə	4,86	5,26	5,34	5,82	6,70	6,70
Likvid aktivlərin ümumi aktivlərə nisbəti,%-lə	15,88	12,99	10,48	11,27	11,37	12,14
Kredit və depozit dərəcələri üzrə spred,%-lə	3,35	3,62	3,69	4,19	5,22	5,29
Xarici valyutada kreditlərin cəmi kreditlərə nisbət,%-lə	31,19	28,17	27,55	27,31	26,52	26,59
Xarici valyutada öhdəliklərin cəmi öhdəliklərə nisbəti,%-lə	47,87	47,18	45,84	45,74	46,89	47,16

İstisna deyil ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı qlobal maliyyə böhranı zamanı az təsir görmüş ölkələr siyahısındadır. Cədvəldən görüldüyü kimi, banklar, adekvatlıq əmsalını minimum kapital tələbindən yüksək tutur. Belə münasibət risk menecmentinə əlavə əhəmiyyət vermək deməkdir ki, bu da bankın fəaliyyəti üçün əlavə problemlər yaradır. Kapitalın adekvatlıq əmsalını yüksək tutmaq, gələcək investisiyaların azalmasını və bankın gündəlik əməliyyat davamiyyətini risk altına salır.

II Fəsil. Kommersiya banklarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və təhlili

2.1 Maliyyə bazarlarında bankların fəaliyyəti.

Banklar maliyyə bazarında 3 sahədə fəaliyyət göstərir:

- Qiymətli kağızlarla əməliyyatlar
- Investisiya fəaliyyəti
- Valyuta əməliyyatları

Qiymətli kağızlar, bazar iqtisadiyyatının vacib üsürlərindən sayılır. Qiymətli kağızların dövriyyəsinin artması birbaşa olaraq bazar iqtisadiyyatının inkişafından asılıdır.

1998-ci il, iyul ayının 14-də Azərbaycan Respublikasının “Qiymətli kağızlar haqqında” qanununda qiymətli kağızlar; “Qiymətli kağız öz sahibinin əmlak və qeyri-əmlak hüquqlarının və bu hüquqların verilməsi imkanının müəyyən edilmiş formaya və məcburi rekvizitlərə riayət etməklə təsdiqləyən sənəd” kimi müəyyən edilmişdir.

Qiymətli kağızlara, çeklər, veksellər, səhmlər, istiqrazlar, sertifikatlar daxildir. Çeklər və veksellər malların hərəkətini, səhmlər daşınmaz əmlakı, sertifikatlar borc münasibətlərini, istiqrazlar isə dövlət qiymətli kağızlarını göstərir. Qiymətli kağızlar fərqli resurslara uyğun olaraq dövriyyəyə buraxılırsalar da onların ortaq keyfiyyətləri vardır:

- Qiymətli kağızlar, əmlak hüququnu təsdiqləyən sənəd olaraq mülkiyyət titulu şəklində çıxış edir.
- Qiymətli kağızlar investisiyalaşmanı təsdiqləyən sənəd qismində çıxış edir
- Qiymətli kağızlar, çeklər, özəlləşmə sənədləri, səhmlər, mənzil sertifikatları kimi real aktivlərə olan tələbi əks etdirən sənəddir.
- Qiymətli kağızların mahiyyəti nəticə etibarıyla onların gəlir gətirməsindədir.

Qiymətli kağızlarla əməliyyat zamanı onların buraxıldığı yer, mənsubiyyəti, mövcudluq müddəti xüsusilə nəzərə alınmalıdır.

Qiymətli kağızların vacibliyi onların bazar xarakteri ilə təyin olunur. Buraya daxildir:

- Buraxılış forması: fərdi və ya emissiya;
- Sahiblik faydası: qiymətli kağızı çatdıran şəxsə və ya konkret fiziki və hüquqi şəxsə aid olması;
- Qiymətli kağızın əsası (pul, əmtəə, aktiv);
- Emitent növü və mülkiyyət forması;
- Gəlirin mövcudluğu;
- Qiymətli kağızın hüquqi baxımdan iqtisadi mahiyyəti;
- Vəsaitlərin yerləşdirilmə qaydası: mülkiyyət hüququnun əldə olunması və ya investisiyalaşma;

Qiymətli kağızlar istehsal sektorunda bir sıra funksiyalara malikdir ki, onlardan biri də qiymətli kağızların tənzimləyici rol oynamasıdır. Onlar kapitalın bir sektordan digər sektora və yaxud əksinə axınını yerinə yetirir. Gəlirli, güvənli sahələrin qiymətli kağızlara tələbatı daha çoxdur.

Qiymətli kağızların digər funksiyası yatırımcıların pul vəsaitlərinin yerləşdirilməsində alət kimi çıxış etməyidir. Sənaye sahəsində inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətində kapitalın çox hissəsi, qiymətli kağızların əldə olunmasına istiqamətlənir.

Qiymətli kağızların ən vacib xüsusiyyəti onların likvidli olmasıdır. Lazımı anda tez satılaraq sahibinə zərər vermədən pula çevrilə bilməsi, onların keyfiyyətindən xəbər verir.

Qiymətli kağızların tədavülə buraxılması bir sıra hallarda müşahidə olunur:

- Səhmdar cəmiyyətinin nizamnamə fondunun artırılması məqsədi ilə emissiya olunduqda;
- Səhmdar cəmiyyəti qurulan zaman səhmlər təsisçilər arasında bölüşdürüldükdə;
- Borc kapitalına cəlb etmək üçün dövlət orqanları tərəfindən borc öhdəlikləri, istiqrazlar buraxıldıqda.

Qiymətli kağızlar açıq və qapalı şəkildə emissiya edilə bilər. Qiymətli kağızlarda Açıq emissiya zamanı onlar bütün investorlar daxilində bəyan olunmaqla yerləşdirilir. Qiymətli kağızlarda qapalı emissiya zamanı onlar elan olunmadan, qabaqcadan müəyyən olunmuş investorlar arasında yerləşdirilir.

Qiymətli kağızlar emitentin statusuna görə, bələdiyyə, dövlət, bank və qeyri-bank, fiziki şəxs və xarici emitentlər, korporativ qiymətli kağızlara ayrılır.

Qiymətli kağızları təyinatı üzrə iki hissəyə ayırmaq olar:

- Qısamüddətli maliyyə bazarının qiymətli kağızları;
- Kapital bazarının qiymətli kağızları.

Bir gündən bir ilədək tədavül müddətinə malik qiymətli kağızlar qısamüddətli pul bazarında ticarət olunur. Bura, çeklər, bank və xəzinədarlıq vekselləri, manət sertifikatları və s. aiddir. Burada məqsəd pul dövriyyəsinin fasiləsizliyini təmin etməkdir.

İnvestisiya bazarı kapitalın axınını göstərərək müddətsiz, orta müddətli (1-5 il) və uzunmüddətli (5 ildən yuxarı) qiymətli kağızlarla ticarətə əsaslanır.

Tədavül dövriyyəsi ilə bağlı olaraq bazar və qeyri-bazar qiymətli kağızlar mövcuddur. Bazar qiymətli kağızları müstəqil surətdə təkrar bazarda alınıb satıla bilərlər. Qeyri-bazar qiymətli kağızlarının isə təkrar bazarı yoxdur, onlar müstəqil surətdə bir əldən digərinə keçə bilməzlər.

Qiymətli kağızları müasir dünya praktikasında 2 böyük sinifə ayırırlar: əsas və törəmə qiymətli kağızlar

Əsas qiymətli kağızlara aktiv üzrə əmlak hüququna malik qiymətli kağızlar aiddir. Burada aktiv kimi, kapital, pul, mal-material, müxtəlif növlü ehtiyatlar, əmlak və s. sayılır. Bu sinifə veksellər, qoyuluşlar, səhmlər və s. aiddir.

Törəmə qiymətli kağızlara sərbəst dövr edən opsiyonlar və fyuçers müqavilələri aiddir.

Qiymətli kağızlardan olan səhm, şirkətin bir hissəsinə sahib olma hüququ ilə bərabər sahibinə dividend olaraq mənfəət gətirir. Azərbaycan Respublikasının “Qiymətli kağızlar və fond birjalari haqqında ” qanununda səhmlərin minimal

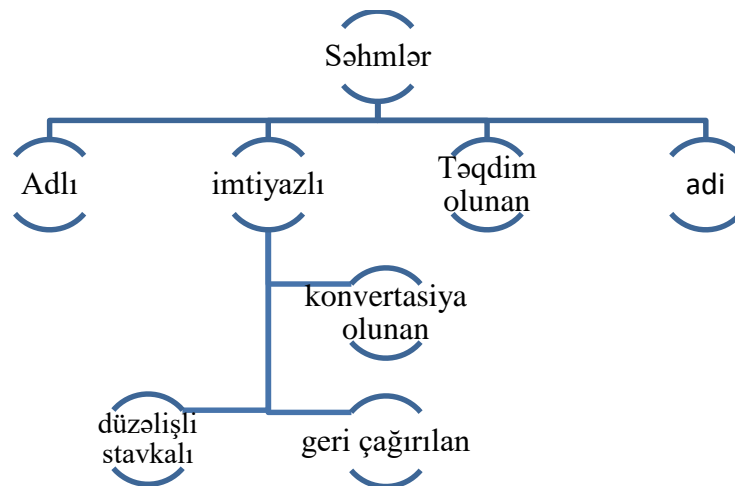
dəyərinin 100 manat məbləğində olması müəyyənləşdirilib.

Səhm müddətsiz qiymətli kağızdır. Səhmdarlar cəmiyyətinin fəaliyyəti başa çatdıqda səhmin ömrü tükənmiş olur. Hazırda Azərbaycanda nağdsız və nağd səhm formaları emissiya olunur. Nağd formada olan səhmi, səhmdar “səhm” yazılan, imza və möhürlə təsdiq olunan sənəd formasında əldə edir. Digər forma isə xüsusi sertifikatlar və yaxud başqa formada deyil, tək cəmiyyətin adına açılmış depo hesabda yazılış yerinə yetirilir.

Səhmlər bazar dəyəri və nominal dəyərə malikdir. Bazar dəyəri səhmin satın alındığı dəyərdir, nominal dəyər isə səhmin üzərində yazılan səhmdar cəmiyyətin nizamnaməsi ilə təyin olunan qiymətin pul ilə ifadə olunmasıdır.

Səhmlər aşağıdakı kimi təsnif olunur:

Sxem 3.

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Borcluluq xüsusiyyətinə görə istiqrazlar daha güvənli qoyuluş hesab olunur. Emitent iflasa uğrayarsa və ya ləğv olarsa yerləşdirilən vəsaitin geri götürülməsində istiqrazlar səhmlərə nəzərən daha üstüdürlər. Dünya fond birjasının dövriyyəsinin əsasını istiqrazlar təşkil edir. İstiqrazlar dövlət orqanları və özəl şirkətlər tərəfindən emissiya oluna bilər. Burada dövlət istiqrazları nisbətən daha güvənli sayılır.

İstiqrazlar üzrə gəlir, il ərzində bir dəfədən dörd dəfəyə qədər faiz şəklində ödənilir.

Veksellər də qiymətli kağızların təkibinə daxildir. Onun mahiyyəti, üzərində qeyd olunan şəxsin müəyyən olunmuş zamanda müəyyən miqdarda pulun ödəməsinə aid şərtsiz borc öhdəliyidir.

Digər qiymətli kağız kimi dövlətin xəzinədarlıq öhdəliyini göstərmək olar. Bu qiymətli kağızların mahiyyəti ondadır ki, əhali şəxsi istəyinə uyğun olaraq öz vəsaitlərini büdcəyə yerləşdirir və bu qiymətli kağızlara sahib olduqları zaman ərzində müəyyən miqdarda mənfəət götürmək hüququna sahibdirlər.

Kredit təşkilatları, qiymətli kağızlar bazarında investisiya əməliyyatı həyata keçirir. Bankların bu fəaliyyətdə əsas hədəfi mənfəət qazanmaq üçün öz vəsaitlərini qiymətli kağızlara yerləşdirməsi ilə bağlıdır. Bank bu qiymətli kağızların yenidən satışından faiz, dividend və s. şəkillərdə mənfəət götürür.

Bankların öz hesabına, öz adından bəyan olunmuş qiymətlərlə qiymətli kağızların alqı-satqı razılaşması diler fəaliyyəti hesab olunur. Bu fəaliyyəti reallaşdırmaq üçün kredit təşkilatları bazarın peşəkar iştirakçısı lisenziyasını əldə etməlidir.

Bankların qiymətli kağızlarla mülki hüquqi razılaşmaları yerinə yetirməsi broker fəaliyyəti adlanır. Bu halda banklar tapşırıq müqaviləsinə əsasən müvəkkil kimi, komissiya müqaviləsinə uyğun olaraq isə komissyonçu kimi iştirak edir. Birinci halda banklar müəyyən məbləğ qarşılığında qiymətli kağızları müştərinin adından onun hesabına yerləşdirir, ikinci halda isə banklar müəyyən məbləğ qarşılığında qiymətli kağızları öz adından müştərinin hesabına köçürür.

Broker fəaliyyəti yerinə yetirən banklar, öz müştəriləri, yatırımcılar üçün qiymətli kağızlar bazarında aşağıdakı əməliyyatları reallaşdırırlar:

- təkrar bazarda və auksionda qiymətli kağızları satın almaq;
- qiymətli kağızları təkrar bazarda satmaq;
- qiymətli kağızlar portfelini güvənli idarə etmək.

Bu əməliyyatları hazırlamaq məqsədiylə yatırımcı ilə bank(broker) arasında müqavilə bağlanmalı və birjaya DEPO hesabı açılmalıdır.

Qiymətli kağızlar bazarında,kommersiya bankları depozitar əməliyyatlar aparır.Bu işlə məşğul olan banklar müştərilərə qiymətli kağızların saxlanması,uçotu və s. kimi xidmətlər göstərir.Depozitari bir sıra vəzifələrə sahibdir :

- deponentin qiymətli kağızlarla yüklənməsi reallığının qeydə alınması;
- deponentə başqa DEPO hesab açıb həmin hesabda aparılan əməliyyatların əsasını və tarixini göstərmək;
- deponentə emitentdən alınan kağızlar barədə məlumat vermək.

Kommersiya banklarının məşğul olduğu növbəti əməliyyat növü ticarət əməliyyatlarıdır.Bu əməliyyatlar,təkrar bazarda bankların qiymətli kağızlar və başqa maliyyə alətlərinin alqı-satqısı üzrə yerinə yetirilən əməliyyatlardır.Bank belə əməliyyatları müştərinin tapşırığına uyğun olaraq reallaşdırır.

Azərbaycanda investisiya münasibətləri “Investisiya fəaliyyəti haqqında”qanunla tənzimlənir.İnvestisiya dedikdə, gəlir götürmək üçün ölkə hüdudları çərçivəsində və ya ondan kənarında iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə yerləşdirilən uzunmüddətli vəsaitlər nəzərdə tutulur.Bu prosesdə kommersiya banklarının rolu əvəz olunmazdır.

Bankların öz resurslarını daşınmaz əmlaka,şirkətlərin nizamnamə kapitalına,qiymətli kağızlara və s. yerlərə yönəltməsi onun investisiya əməliyyatlarını həyata keçiməyindən xəbər verir.Bu sahədə resursların qiymətli kağızlara qoyuluşu mühüm sayılır, ancaq onlar göstərilən tələblərə cavab verməlidir:

- Borc ödəlikləri qismində çıxış etməlidir;
- Qiymətli kağızlar bazarında həmişə dövr etməlidir.

Bankların bu əməliyyatları yerinə yetirməkdə hədəfi, vəsaitlərin qorunmasıdır, yəni yatırımların təhlükəsizliyini, gəlirliliyini, likvidliyini qorumaqdır.Yatırımların təhlükəsizliyi dedikdə, onların fond bazarında olan sarsıntılara dayanıqlığı və sabit gəlir gətirməsi nəzərdə tutulur.

Heç bir qiymətli kağız investisiyanın istənilən məqsədinə cavab verə bilmir. Bu baxımdan investorların maraqları arasında qarşılıqlı razılıq əldə olunmalıdır. Qiymətli kağızların güvənliliyi yüksək olduqca, gəlirliliyi azalır. Səbəb isə, etibarlılığı üstün tutan yatırımcılar onları daha baha qiymətə əldə edəcəklər, bu amil isə gəlirliliyin azalmasına dəlalət edir.

İnvestisiyalaşmanın məqsədi təyin olunarkən ona uyğun qiymətli kağızlar seçilməlidir. Buna görə əvvəlcə sektorlar təhlil edilir, onların mənfəəti, məhsul satışının həcmi və s. müəyyənləşdirilir, daha sonra bu barədə qərar çıxarılır. Ardınca maliyyə hesabatları təhlil olunur, bu zaman xalis mənfəətə, satışın həcminə, balans mənfəətinə və s. kimi amillərə xüsusi nəzər yetirilir. Bütün bu proseslərin ardınca hakim əmsallar təyin olunur. Bura daxildir:

- Mənfəətlilik əmsalı;
- Xüsusi və borc vəsaitlərin nisbəti;
- Likvidlik əmsalı və s.

Bu əmsallar sahələrdəki əmsallarla tutuşdurulur, həmçinin müəyyən müddətdə onların hərəkətliliyinin öyrənilməsi səmərəli sayılır.

Veksellərin uçotu və diskontu kommərsiya banklarının aktiv investisiya əməliyyatlarına aid olunur. Vəsaitlərin müddətindən öncə qaytarılması lazım olduqda vekselin sahibi borc öhdəliyini kredit təşkilatına sata bilər. Bankın borc öhdəliklərinə müvafiq olan ödənişləri alma hüququ indossament aktına əsasən tətbiq olunur.

İnvestisiya əməliyyatlarının reallaşdırılmasında bankın məqsədi :

- Gəlir bazasını genişləndirmək;
- Maliyyə möhkəmliyini artırıb bankın ümumi riskini azaltmaq;
- Bankın resurs bazasını və xidmət növlərini artırmaq;
- Müştərilərin qiymətli kağızlarına nəzarət etməklə onlara təsir miqyasını böyütməkdir.

Bankların investisiya obyektlərinə bina və qurğuların, texniki avadanlıq və nəqliyyat vasitələrinin alınmasına, təşkilatların yenidən qurulması elmi-texniki

məhsulların və intellektual dəyərlərin yaradılması üzrə xərclər və s. aiddir. Ölkənin maliyyə bazarının struktur elementi olan valyuta bazarı rəsmi valyuta bazarı sayılır. Valyuta bazarı, həmçinin valyuta əməliyyatlarını reallaşdıran fərqli iqtisadi subyektlərin toplusudur. Valyuta bazarının başlıca iştirakçıları maliyyə institutları, banklar, marketinq, mərkəzi bank və başqa iqtisadi subyektlər ola bilər. Valyuta bazarının iştirakçısı olmaq istəyən kommərsiya bankı Mərkəzi bankdan lisenziya almalıdır. Həmin lisenziya ilə banklar xarici valyutada olan maliyyə vəsaitləri ilə əməliyyatlar apara bilər.

Müştərilərin mənafeyindən çıxış edərək kommərsiya bankları bir sıra əməliyyatlar yerinə yetirir. Bunlara daxildir:

- Müştərilərin ixrac və idxalat əməliyyatları;
- Beynəlxalq hesablaşmaların aparılması;
- Qeyri-rezident və rezidentlərə xarici valyutada ssudaların verilməsi;
- Müştərilərin Xarici iqtisadi fəaliyyəti çərçivəsində onların tapşırıqlarına əsasən xarici valyutaların alqı-satqısı;
- Beynəlxalq hesablaşmaların fərqli formasında inkasso əməliyyatları;
- Məsləhət və məlumat xidməti.

Banklar öz mənafeələrindən çıxış edərək aşağıdakı valyuta əməliyyatlarını yerinə yetirir:

- Xarici valyutaların alqı-satqısı;
- Xarici valyutada əmanətlərin cəlb edilməsi və resursların səfərbər olunması ilə əlaqədar banklararası əməliyyat;
- Xarici iqtisadi fəaliyyət riskləri əsasında əməliyyatların sığortalanması.

Banklar valyuta bazarının vacib elementi olduğundan bu bazar elə banklararası bazar olaraq səciyyələnməklə, birja və birjadankənar bazarlara ayrılır. Belə valyuta bazarları ümumilikdə bir-birini tamamlasa da, onların fərqli cəhətləri vardır.

Valyuta birjası qeyri-kommərsiya şirkəti olaraq, birjanın nizamnaməsinə müvafiq surətdə çıxış edir. Belə birjaların fəaliyyət göstərdiyi ölkələr sayca çox

azdır.Bu birjanın əsas məqsədi sərbəst vəsaitləri toplamaq və valyuta kursunu təyin etməkdir.Əməliyyatlar valyuta birjasının köməklili ilə aparılır.

Birjadankənar valyuta bazarında isə valyuta alqı-satqısı barədə razılaşmalar yalnız banklar arasında və ya kredit təşkilatı ilə müştəri arasında yerinə yetirilir.

Valyuta əməliyyatları valyutalaşma formasına görə müddətli və kassa əməliyyatlarına ayrılır.Onların bir digər adı forvard və spot əməliyyatlarıdır.

Spot razılaşmasında valyutalaşma əməliyyatı razılıq əldə olunduğu gündən 2 iş günü müddətində yekunlaşmalıdır.Bu müddətdən artıq olan hər bir valyutalaşma əməliyyatı forvard əməliyyatı sayılır.Bu razılaşmanın müddəti 1 ilədək ola bilər.Bu razılaşmanın fərqi ondadır ki,razılıq əldə olunan zaman bankdakı hesaba razılaşmanın 5%-i miqdarında sığorta depoziti yerləşdirilir.Sövdələşmə başa çatdıqdan sonra depozit geri alınır.

Bundan başqa,valyuta bazarında opsiyon və fyuçers kimi sövdələşmələrdən faydalanırlar.Fyuçers razılaşması valyuta vəsaitlərinin alışı və satışına uyğun olan müddətli sövdələşmədir.Bu zaman hər iki tərəf sövdələşmə kursu ilə razılaşma əldə olunduğu vaxta qədər bazarda qeydə alınan kurs arasında olan marjanı ödəmək öhdəliyini üzərlərinə götürürlər.Opsionun fərqi ondadır ki fyuçersdən fərqli olaraq onun öhdəliyi yoxdur və təyin olunan dəqiq vaxtda valyuta alışı və satışına hüquq verir və onun reallaşması mütləq deyil.Opsion kontragentə öncədən müəyyən olunmuş valyuta kursu ilə məbləği gələcəkdə öncədən razılaşdırılmış müddətdə başqa birinə mübadilə vasitəsi ilə almaq və satmaq hüququ verir.

Banklar xarici valyuta ilə əməliyyatlar həyata keçirmək üçün Palatadan lisenziya əldə etməlidir.Lisenziyalar: daxili,baş,birdəfəlik,geniş lisenziyalara ayrılır.

Banka xarici valyutda müxbir hesablarının və rezident hesablarının razılıq verilməsi daxili lisenziya,banka həm ölkə hüdudları çərçivəsində həm də ölkə hüdudlarından kənarında bütün bank əməliyyatlarını tətbiq etmək hüququ verən lisenziya baş lisenziya,banka xarici valyutada konkret bank əməliyyatı tətbiq etmək hüququnu birdəfəlik lisenziya,banklara məhdud sayda ölkə hüdudlarından kənarında olan banklarla onların valyutasında müxbir hesablar açmaq,eyni zamanda qeyri-

rezidentlərə xidmət etmək hüququnu verən lisenziya geniş lisenziyadır.

Tətbiq olunan ümumi valyuta əməliyyatları 2 cür olur.

- Cari valyuta əməliyyatları
- Kapitalın hərəkətindən asılı olan valyuta əməliyyatları

Cari valyuta əməliyyatları müasir dövrdə daha çox istifadə olunur. Ölkəyə və ölkədən köçürülən əməkhaqqı, aliment, təqaüd ödənişləri, Ölkəyə və ölkədən köçürülən investisiyalar, dividendlər, əmanətlər, 180 gündən az olan ixrac, idxal ödənişləri və s. aid olunur.

İkinci növ valyuta əməliyyatları yerinə yetirilməkdə, bank böyük riskə məruz qalır, habelə bu əməliyyatları reallaşdırmaq nisbətən qəlizdir. Belə əməliyyatları mərkəzi bank tənzimləyir. Xarici qiymətli kağızlarla əməliyyatlar, yerli və xarici valyutada alınan kreditlər üzrə ödənişlərin köçürülməsi, rezident və qeyr-rezidentlərin yerli və xarici valyutada olan borc və öhdəliklərinin köçürülməsi və başqa əməliyyatlar kapitalın hərəkətinə bağlı olan əməliyyatlara aid olunur.

Kredit təşkilatları beynəlxalq hesablaşmalar reallaşdırmaq üçün xarici bankda “loro” və “nostro” adlı müxbir hesablar açmalıdır. “Loro” hesab, kredit təşkilatında müxbir bank üçün açılan hesab, “Nostro” hesabı isə əksinə, müxbir bankda kredit təşkilatı üçün açılan hesabdır.

2.2 Bankların aktiv və passivlərinin təhlili.

Bank aktivlərinə: nağd vəsaitlər, müxbir hesablar, maliyyə sektoruna verilmiş kreditlər və depozitlər, müştərilərə kreditlər, investisiyalar və digər aktivlər aiddir. Ölkəmizdə son dövrlərə olan aktivlərin strukturunu aşağıdakı cədvəldən öyrəne bilərik.

Cədvəl 6. Bank aktivlərinin strukturu

Bank aktivlərinin strukturu		01.07.2013		01.06.2014		01.06.2015	
		mln manat	%	mln manat	%	mln manat	%
Aktivlər							
1	Nağd vəsaitlər	774,0	4,3	832,0	3,8	1 157,0	4,0
2	Müxbir hesablar	998,3	5,5	1 282,9	5,8	2 509,2	8,6
3	Maliyyə sektouruna verilmiş kreditlər və depozitlər	720,2	4,0	1 026,4	4,6	1 360,6	4,7
4	Müştərilərə kreditlər	12 551,7	69,0	15 273,0	69,0	18 874,3	64,9
5	investisiyalar	1 573,8	8,65	1 941,4	8,77	2 707,6	9,31
6	Digər aktivlər	1 568,2	8,62	1 784,3	8,06	2 458,5	8,46
Cəmi aktivlər		18186,26	100,0	22140,00	100,0	29067,20	100,0

Göstəricilər Mərkəzi Bankın Statistik Bülleteninə əsasən tərtib olunub.[2]

Bankın bütün aktivləri gəlir gətirən və gəlir gətirməyən aktivlər olmaqla 2 yerə ayrılır.

Əslində, bütün aktivlər gəlirlərin formalaşmasında iştirak edir,lakin bir hissəsi birbaşa olaraq iştirak edirsə,digər aktivlərin dolaylı təsiri müşahidə olunur.

Gəlir gətirən aktivlərə misal olaraq,verilən kreditlər,qiymətli kağızlar,maliyyə lizinqinə verilən maddi-texniki aktivlər və s.,həmçinin qiymətli metallar və zinət əşyaları,inflyasiya şəraitində və ya bazar dəyərinin artması nəticəsində xarici valyutanın bazar dəyərinin artması ilə gətirdiyi gəlir,bu sıraya faiz gəlirləri gətirən yatırımlar aid olunur.Bunlara misal olaraq,faiz gəliri gətirən uzunmüddətli öhdəliklər,kreditlər göstərilə bilər(vekselər,deposit sertifikatları və s.).Gəlir gətirən aktivlərə eləcə də bankın müxbir hesabında qalan qalıqlar və kassada yerləşən nağd pul vəsaitləri aid olunur.Belə ki,bu vəsaitlər müştərilərə hesablaşma-kassa xidmətlərini göstərmək üçün istifadə olunur ki,bu zaman xidmət müqabilində əldə olunan komisyona haqlar və s. aktivlərin gəlir gətirməsini göstərir.

Gəlir gətirməyən aktivlərə,şəxsi maddi-texniki bazaya yatırımlar aid olunur: ofis, mebellər, kompyuterlər, müxtəlif bank və kassa avadanlıqları.Bura,həmçinin bankın fəaliyyəti üçün vacib olan qeyri-maddi aktivlər də əlavə olunur: proqram məhsulları,bina və tikilinin icarə haqları və s.Bu investisiyalardan bank birbaşa gəlir əldə etməsə belə,əgər onlar mövcud olmasa idi kredit təşkilatı fəaliyyət göstərə bilməzdi.

Kommersiya bankının aktivlərinin xassələri:

- likvidlik – aktivin bazar dəyərini itirmədən tez pula çevrilə bilmə qabiliyyəti;
- risklilik – aktivin nominal məbləğini itirmədən geri qayıtma qabiliyyəti;
- gəlirlilik – aktivin gəlir gətirmə qabiliyyəti;
- müddətlilik – aktivlərin vacib xüsusiyyətlərindən biridir.

Aktivlərin likvidliyi maliyyə bazarının konkret seqmentlərindən asılıdır.Bank yatırımlarına tələbat artdıqca müvafiq olaraq aktivlərin likvidlik səviyyəsi də artır.Likvidlik həmçinin bankın təyin etdiyi qiymətdən asılıdır.Aktivin satış qiyməti nə qədər yüksək olarsa,bir o qədər onun satışı çətinləşər və onun pul vəsaitlərinə çevrilmə müddəti uzanar,təbii ki belə aktivin likvidlik səviyyəsi də aşağı olur.

Bütün aktivləri likvidlik səviyyəsi üzrə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- yüksək likvidli aktivlər;
- orta likvidli aktivlər;
- aşağı likvidli aktivlər.

Yüksək likvidli aktivlər – bu qrup aktivlərə,xarici və milli valyutada olan nağd pullar,Mərkəzi Bank və Dövlət tərəfindən dərc olunan qiymətli kağızlar,Azərbaycan İpoteka Fondunun emissiya etdiyi qiymətli kağızlar,Mərkəzi Bankda yerləşən məcburi ehtiyatlar,eləcə də bütün yerli və yüksək reytingli xarici banklarda yerləşən müxbir hesablar,overnayt əmanətləri və s.daxildir.

Orta Likvidli aktivlər – yerli və xarici banklarda,digər maliyyə təşkilatlarında yerləşdirilən əmanətlər,bank metalları,həmçinin investisiya reytinginə sahib olan qiymətli kağızlar,30 gün müddətində olan kreditlər,və s. daxildir.

Aşağı likvidli aktivlər – yüksək likvidli aktivlərə qısa müddətdə çevrilə bilməyən aktivlər daxildir.

Risklilik səviyyəsi üzrə bank aktivləri aşağıdakı kimi təsniflənir:

- yüksək riskli aktivlər;
- orta riskli aktivlər;
- aşağı riskli aktivlər;
- risksiz aktivlər.

Bank təcrübəsində belə bir qayda var “Aktiv nə qədər gəlirli olarsa onun risklilik səviyyəsi də bir o qədər yüksək olar”.Yüksək riskli investisiya onun qayıtma ehtimalının az olmasından xəbər verir.

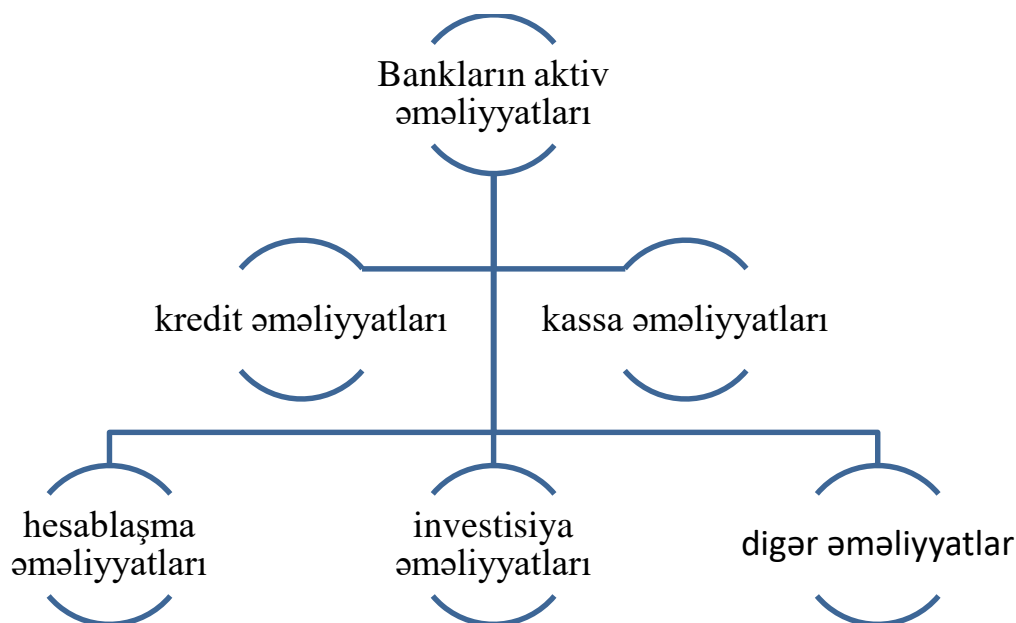
Bank aktivlərinin müddətlilik dərəcəsi üzrə təsnifatı

Aktivlərin vacib xüsusiyyətlərindən biri onların müddətliliyidir.Bu göstərici üzrə aktiv aşağıdakı kimi bölüşdürülür:

- tələb olunana qədər;
- qısa(30 günə qədər);
- qısamüddətli(1 aydan 1 ilə qədər);
- orta müddətli(1ildən 3 ilə qədər);
- uzunmüddətli(3ildən başlayaraq)..

Kommersiya banklarının aktiv əməliyyatları deyərkən,bankın xüsusi vəsaitlərinin və cəlb olunmuş vəsaitlərin müştərilərə kredit formasında bölüşdürülərək onlardan mənfəət əldə etməsi nəzərdə tutulur.Təbii ki,burada verilən kreditlərin müəyyən faiz dərəcəsi ilə banka gəlir gətirməsi başa düşülür.Kommersiya banklarının yerinə yetirdiyi aktiv əməliyyatlar aşağıdakı hissələrə bölünür:

Sxem 4. Bankların aktiv əməliyyatları.

Aktiv əməliyyatların nəticələri kommersiya banklarının balansının aktiv bölməsində göstərilir. Bu nəticələrə əsasən bank ehtiyatlarının yerləşdirilməsi, onların effektiv idarə olunması müəyyən olunur.

Kommersiya bankının aktivlərini təhlil edərkən onların riskliliyinin, gəlirliliyinin, likvidliyinin və s. bu kimi amillərin təhlili nəzərdə tutulur.

İlk növbədə aktivlərin riskliliyinin təhlilinə nəzər salmaq. Bu zaman əvvəlcə yüksək və aşağı riskli aktivlərin xüsusi çəkisi, orta risk səviyyəsinə malik aktivlərin payı müəyyənləşdirilir, risk dərəcəsi üzrə ölçülən aktivlərin struktur dəyişmələrinin dinamikası izlənilir. Investisiyaların risklilik səviyyəsi təkcə kredit riskinin müvafiq qrupları üzrə deyil, habelə onun sığorta, zəmanət və s. amilləri ilə müəyyən olunur.

Yüksək riskli aktivlər, lizinqə verilən aktivlər, faktoring, orta və yüksək risk səviyyəsinə malik olan kreditlər və s. təhlil müddətində daha çox diqqət tələb edir. Onların riskliliyini göstərən əmsalları, yüksək riskli aktivlərin, səhmdar kapitalı, xüsusi kapital, cəlb olunmuş vəsaitlər, gəlir gətirən aktivlər ilə qarşılaşdırmaqla hesablaşmaq olar.

Bank aktivlərinin keyfiyyətinin pisləşməsinə xarakterizə edən əsas göstəricilərdən biri onların yüksək artım tempidir. Bankın kredit portfeli, onun strateji hədəflərinə uyğun olaraq artmalıdır, lakin fəaliyyət prosesində qarşılaşdığı risklər

minimal səviyyədə olmalıdır. Baxmayaraq ki, bankın yaxşı fəaliyyət göstərməsi üçün əsas meyarlardan biri aktivlərin artmasıdır, onların keyfiyyəti bu prosesdə daha vacib elementdir. Əgər aktivlər sürətlə artarsa, əmanətçilərlə bank arasındakı qarşılıqlı münasibətlərə xüsusi nəzər yetirmək lazımdır.

Sahib olduqları risklilik səviyyəsinə görə, aktivlərin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsinin digər üsulu ehtiyatların formalaşdırılması prosesində onların təsnif olunmasıdır (ssuda və digər əməliyyatlar üzrə mümkün ola biləcək itkilər). Bu itkilər banklarda kontragentlər öz öhdəliklərini yerinə yetirmədikdə bank aktivlərinin bazar dəyəri aşağı düşdükdə mühasibat uçotunda daha əvvəl əks olunan göstəricilərlə müqayisədə kredit təşkilatının xərclərinin və ya öhdəliklərinin artdığı hallarda baş verir. Aktivlərin keyfiyyəti nə qədər aşağı olarsa, onlar üçün ehtiyat yaradılan vəsaitlər bir o qədər çox olar ki, bu da irəlidə yarana biləcək yüksək risklərindən xəbər verir.

Kommersiya banklarının aktivlərinin riskliliyinin digər aspektlərini xarakterizə etmək üçün aşağıdakı göstəricilərdən istifadə olunur:

- Risklər üzrə hesablanan aktivlərin ümumi məbləği: bankın məcmu kapitalı;
- Aktivlərin ümumi həcmində irihəcmli əməliyyatların xüsusi çəkisi
- Aktivlərin ümumi məbləğində maddi aktivlərin xüsusi çəkisi və s.

Növbəti təhlil subyektivi aktivlərin rentabelliyyətinin təhlilidir. Aktivlərin rentabelliyyətinin təhlili bank aktivlərinin keyfiyyətli idarə olunmasının vacib istiqamətlərindən biridir. Belə ki, aktivlərin gəlirliliyini artırmaq, bankın mənfəətini, gəlirliliyini artırmaqdır ki, bu da bank fəaliyyətinin əsas hədəfidir. Bununla belə, rentabellik və risklilik göstəriciləri arasında birbaşa əlaqə mövcuddur ki, gəlirlilik nə qədər çox olarsa, bir qayda olaraq, risk də bir o qədər böyükdür.

Əsas gəlir gətirən aktivlər kommersiya banklarında qısamüddətli kreditlər, valyuta əməliyyatları, qiymətli kağızlarla əməliyyatlara yatırımlar və s. hesab olunur.

Faktoring, forfeyting, lizing xidmətləri göstərən aktivlər, bankın müxbir hesabında olan vəsaitlər nisbətən az gəlir gətirir.

Daimi rentabelliyyə malik olmayan, lakin müəyyən şəraitlərdə gəlir gətirən aktivlər mövcuddur ki, onların ayrıca təhlil olunması daha məqsədəuyğundur. Belə aktivlərə, vaxtı keçmiş kreditlər, vaxtında ödənilməyən veksellər, habelə kassada yerləşən bütün vəsaitlər aid olunur. Bank gəlirləri formalaşan zaman bu aktivlərdə vacib ehtiyat vəsaitlər toplanır. Bu aktivlərin gəlir gətirməsinə maneə olan səbəblər bu qrup aktivlərin təhlilinin əsas vəzifələrindən biridir.

Ehtiyat vəsaitlər, debitor borclar bir qayda olaraq gəlir gətirməyən aktivlərdir.

Sonuncu aktiv qruplarına bankın mülkiyyəti və məsrəfləri aid olunur. Bu aktivlər bankın fəaliyyət göstərməsi üçün vacib olduğundan, ona gəlir gətirən mənbələrdən sayılır.

Kommersiya bankının aktivlərinin rentabelliyyənin digər xarakteristikaları üçün aşağıdakı göstəricilərdən istifadə etmək olar:

- Aktivlərin ümumi rentabelliyyə (xalis mənfəət : aktivlər);
- Risk marjası ((xalis faiz gəlirlər – kreditlər üzrə itkilər)/aktivlər);
- Aktivlər üzrə zərərlərin qarşılınması üçün ehtiyat vəsaitlər : gəlir gətirən aktivlər;
- Gəlir gətirməyən kreditlər : kredit borcları və s.

Bank aktivlərinin keyfiyyət göstəricilərindən digəri aktivlərin likvidliyidir. Aktiv nə qədər riskli olarsa, onun likvidliyi bir o qədər aşağı olar.

Aktivlərin təhlili zamanı onların likvidlik səviyyəsinin azalmasına görə qruplaşdırırlar; bütün likvidlik qrupları üzrə aktivlərin həcmi, onların ümumi aktivlərdə xüsusi çəkisi, likvidli aktivlərin əmanətlərə nisbəti, 1 manat cəlb olunan vəsaitin gətirdiyi aktivin həcmi, 1 manat niəzmnə kapitalının gətirdiyi aktivlərin həcmi, daha çox lividliyə malik olan aktivlərin yetərliliyi müəyyənləşdirilir.

Bankın passivlərinə aiddir: əmanətlər, maliyyə sektorundan alınmış kreditlər və depozitlər, kapital və s. Ölkəmizdə bankların son dövrlərə olan passivlərinin strukturu aşağıdakı cədvəldə daha aydın izah olunur.

Cədvəl. Bank Passivlərinin strukturu

Bank passivlərinin strukturu		01.07.2013		01.06.2014		01.06.2015	
		mln manat	%	mln manat	%	mln manat	%
Passivlər							
1	Cəmi öhdəliklər	15329,35	84,29	18 468,08	83,41	24780,70	65,25
2	Depozitlər cəmi	8 436,2	46,39	9 543,06	43,11	12 368,6	42,55
3	Maliyyə sektorundan alınmış kreditlər və depozitlər	5 876,3	32,31	7 370,3	33,29	10 543,9	36,27
4	Digər öhdəliklər	1 016,9	5,59	1 554,2	7,02	1 868,2	6,43
5	kapital	2 856,9	15,71	3 671,9	16,59	4 286,5	14,70
Cəmi passivlər		18 186,26	100,00	22 140,00	100,00	29067,20	100,00

Cədvəl Mərkəzi Bankın Statistik Bülletenindəki məlumatlara əsasən tərtib olunub.[2]

Öhdəliklər uyğun olaraq likvidlik səviyyəsinə görə aşağıdakı kimi təsnifatlanır:

- yüksək likvidli öhdəliklər
- orta likvidli öhdəliklər
- aşağı likvidli öhdəliklər

Yüksək likvidli öhdəliklər – bankın müxbir hesabları və bütün cari hesablar, 30 günədək olan müddətli əmanətlər, tələbli əmanətlər, müddəti bitən öhdəliklər və s. daxildir

Orta likvidli öhdəliklər – 30-365 günə qədər olan müddətli depozitlər, bankın buraxdığı qiymətli kağızlar və s. daxildir

Aşağı likvidli öhdəliklər – 365 gündən artıq müddətə malik olan öhdəliklər aid olunur.

Bankın passiv əməliyyatları adı altında kredit təşkilatları və ya banklar tərəfindən maliyyə vəsaitlərinin, qiymətli metalların, zinət əşyalarının cəlb olunması istiqamətində aparılan əməliyyatlar nəzərdə tutulur. Bank tərəfindən həyata keçirilən passiv əməliyyatlar nəticə etibarilə bankın aktiv və ya passiv hesablarında passivlərin

aktivlər üzrə artımına gətirib çıxarır. Bütün passiv əməliyyatlarının ümumi təyinatı bankın resurs bazasını formalaşdırmaqdır. Bu vəsaitlər, bankın xüsusi kapitalı, passiv və aktiv-passiv əməliyyatlarının aparılması nəticəsində cəlb olunan və bankın aktiv əməliyyatları üçün istifadə olunan vəsaitlərdir..

Bankın passiv əməliyyatlarını 4 əsas forması var:

- Özünün emissiya etdiyi qiymətli kağızların ilkin yerləşdirilməsi;
- Bankın mənfəətindən ayırmalar hesabına bank vəsaitlərinin formalaşdırılması və ya artırılması;
- Depozit əməliyyatları;
- Digər hüquqi şəxslərdən alınan kreditlər və borclar.

Pul vəsaitlərinin mülkiyyət formasına görə bankların passiv əməliyyatları aşağıdakı kimi səciyyələnir:

- Bankın xüsusi vəsaitlərini formalaşdıran passiv əməliyyatlar (fondlar və bankın mənfəəti);
- Bankın cəlb olunmuş vəsaitlərini formalaşdıran passiv əməliyyatlar (bankın uzunmüddətli qiymətli kağızlarının emissiyası, depozitlər, banklararası bazarda kreditlər və borclar).
- Bankın passiv əməliyyatlarının başlıca rolu, müştərilərdən müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinin akkumulyasiyası vasitəsilə bankın cəlb olunmuş vəsaitlərinin formalaşdırılması və xüsusi ehtiyatların artırılması ilə başa çatır.

Bank tərəfindən cəlb olunmuş vəsaitlər yaranır :

- Uzunmüddətli qiymətli kağızların emissiyası vasitəsilə (veksellər, öhdəliklər, bank sertifikatları);
- Cari və digər hesabların qeydiyyatı, həmçinin müştərilərdən təcili əmanətlərin və depozitlərin qəbul olunması nəticəsində, depozit əsasında;

- Bank likvidliyinin tənzimlənməsi zərurəti ilə, birinci dərəcəli müştərilərin kreditlə təmin olunması, digər bank resurslarından səmərəli istifadə olunması imkanı ilə əlaqədar olan banklararası bazarda resursların alınması vasitəsiylə.

Bankın xüsusi vəsaitləri formalaşır:

- Bank ehtiyatlarının artırılması yolu ilə;
- Aktiv əməliyyatlar hesabına bankın mənfəətinin artırılması yolu ilə.

Bankın xüsusi vəsaitləri, bir qayda olaraq onun bütün resurslarının 10-30%-ni təşkil edir. Bankın xüsusi vəsaitləri cari və əvvəlki illərdə əldə olunan gəlir, emisyon gəlirlərdən onların formalaşdırdığı fond və mənfəətdən ibarətdir. Bankın xüsusi vəsaitlərinin əsasını onun fondları təşkil edir ki, bunlara aiddir: nizamnamə fondu, ehtiyat fond, balans hesabatının yenidən qiymətləndirilməsi fondu, mənfəət hesabına qurulan fondlar, digər fondlar

Nizamnamə fondu, bank səhmlərinin fond birjasında (səhm bazarında) satılması, həmçinin səhmdarların maliyyə vəsaitləri və ya hər hansı mülkiyyət formasında yatırımları yolu ilə yığılır. Nizamnamə kapitalı bankın mövcudluğunun iqtisadi əsasını təşkil edir. Nizamnamə kapitalı, hüquqi və fiziki şəxslər olan səhmdarların yatırımları hesabına formalaşır.

Bank yaranan zaman onun nizamnamə kapitalının minimum ölçüsü, onun maliyyə vəsaitlərindən formalaşmalıdır. Bankın nizamnamə kapitalını formalaşdırmaq üçün, yalnız onun təsisçilərinin xüsusi vəsaitlərindən istifadə oluna bilər. Nizamnamə fondunun artırılması üçün isə bank səhmdarlarının xüsusi vəsaitləri, digər xüsusi vəsait mənbələri və s. istifadə oluna bilər. Nizamnamə kapitalının artırılması və formalaşdırılması üçün qanunsuz yolla əldə olunan cəlb olunmuş maliyyə vəsaitləri və gəlirlər, bankın özünün təqdim etdiyi mülkiyyət və pul vəsaitləri istifadə oluna bilməz

Mənfəət hesabına yaradılan ehtiyat fond, ötən illərin, cari ilin zərərini qarşılamaq, nizamnamə kapitalını artırmaq, və s. üçün bank ehtiyat fond yaratmalı və lazım gəldikdə ondan istifadə etməlidir. Mənfəətdən bütün çıxımlar nəzərə alınmaqla qalan məbləğin minimum 5%-i ehtiyat fonda ötürülməlidir.

Bir qayda olaraq, bankın ehtiyat fondu təsis sənədlərində müəyyən olunmuş qaydada kapital investisiyasına istiqamətlənən vəsaitlərin (mənfəət) akkumulyasiyasını həyata keçirir.

Bankın digər fondları isə, səhmdarlara dividendlərin ödənilməsi üçün vəsaitlərin akkumulyasiyasını həyata keçirən fondlar, bankın cari məsrəflərinin fondu, müxtəlif məqsədli fondlar daxildir.

Bank fondlarına, həmçinin yenidən qiymətləndirmə fondlarını aid edə bilərik. Burada əsas vəsaitlərin, başa çatmayan tikinti və quraşdırılmayan avadanlıqların, bankda satış üçün olan qiymətli kağızların, qızıl və qiymətli metalların, hedcinq alətləri və digər balans hesabının yenidən qiymətləndirilmə nəticələri əks olunur. Bu fondların formalaşması inflyasiya prosesi, milli valyuta ilə müqayisədə xarici valyutanın məzənnəsinin dəyişməsi, bankın əsas vəsaitlərinin balans dəyərinin bazar dəyərindən gecikməsi və bir sıra səbəblər nəticəsində baş verir.

Bankın xüsusi vəsaitləri həmçinin bölüşdürülməmiş mənfəət və emisyon gəlirlər hesabına formalaşır.

Bölüşdürülməmiş mənfəət, mənfəətin bir hissəsi olub, bankın sahib səhmdarları arasında dividend formasında bölüşdürülməyən və bank fondunun formalaşmasına istiqamətlənməyən mənfəətdir.

Emisyon gəlirlər, ilkin yerləşdirilən səhmlərin nominal dəyərindən artıq qiymətdə həyata keçirilməsi nəticəsində formalaşır.

Bank passivlərinin tərkibi və quruluşu bankın kredit və digər aktiv əməliyyatlarına, gəlirin həcminə, bankın likvidliyinə birbaşa təsir göstərir. Ona görə bankların ehtiyat bazasını formalaşdırmaq üzrə siyasəti balanslaşdırılmış olmalı, optimal etibarlılıq səviyyəsinə və maksimal maliyyə göstəricilərinin təmin olunmasına istiqamətlənməlidir.

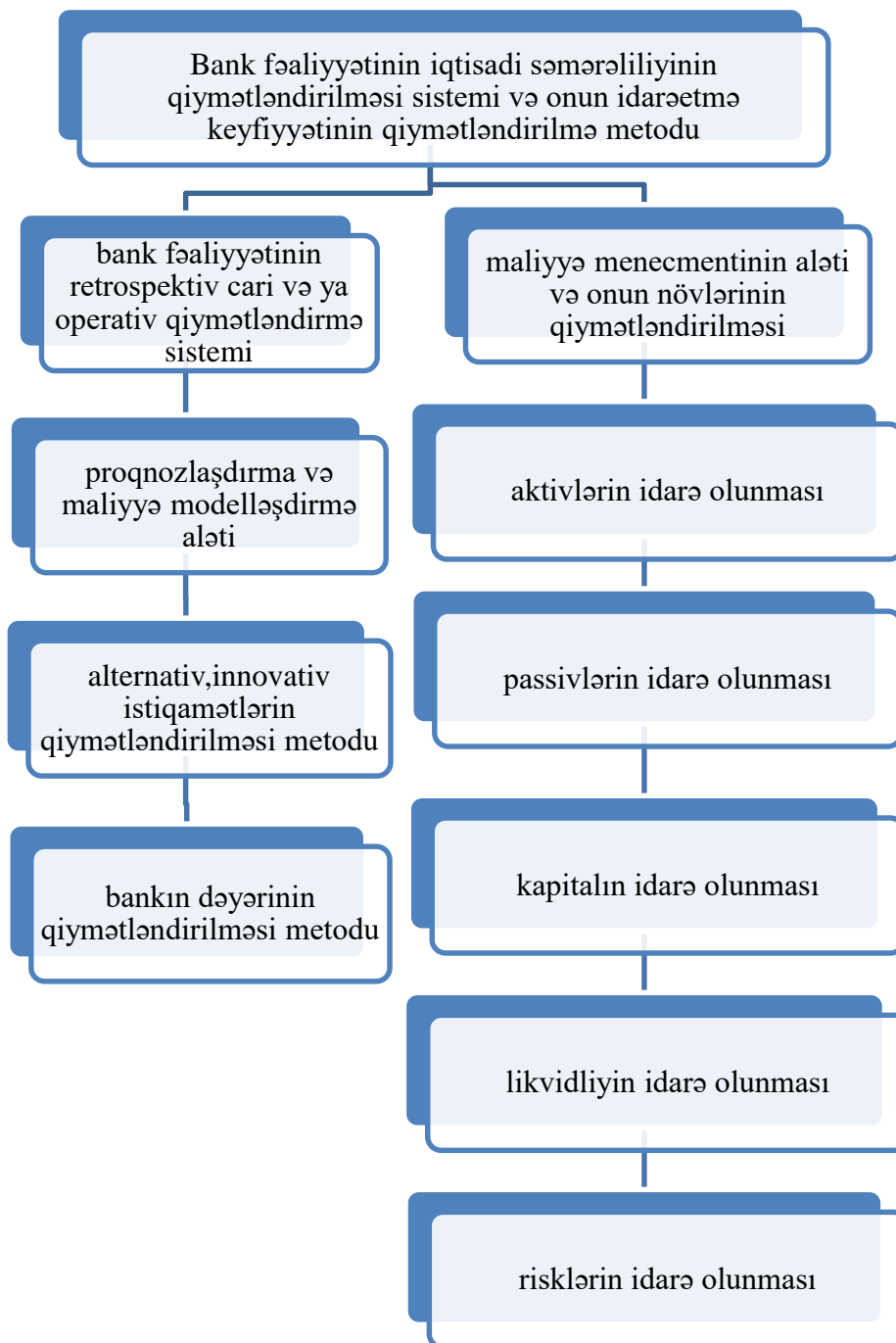
2.3 Kommersiya banklarının maliyyə vəziyyətinin təhlili

Müasir kommersiya banklarında, maliyyə analizi bankın maliyyə fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Təhlil vasitəsilə audit, nəzarət funksiyaları bank fəaliyyətinin daxili tənzimlənməsini həyata keçirirlər. Bank biznesində maliyyə vəziyyətinin təhlilinin rolu, yeri və məzmunu böyük ölçüdə kredit təşkilatının fəaliyyətinin spesifikliyindən asılıdır. Kommersiya banklarının fəaliyyətinin idarə olunmasında maliyyə vəziyyətinin təhlilinin rolu idarəetmə keyfiyyətinin və etibarlılığının yüksəldilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Banklarda maliyyə vəziyyətinin təhlilinin vacib xüsusiyyəti, onların formalaşdıqları, fəaliyyət göstərdikləri sahədə bir sıra proseslərlə əlaqədə olmasıdır. Buna görə də banklarda maliyyə vəziyyətinin analizi daha çox onu əhatə edən maliyyə-siyasi, biznes və iqtisadi mühitdə aparılmalıdır.

Əksər idarəetmə qərarlarının səmərəliliyi maliyyə göstəricilərinin köməyi ilə qiymətləndirilə bilər, ona görə də maliyyə analizinin tərkib hissəsi kimi maliyyə vəziyyətinin təhlili, idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsində keyfiyyətin və səmərəliliyin təmin olunmasının əsas şərtlərindən biridir. Bank fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyini xarakterizə edərkən idarəetmə funksiyalarından planlaşdırma təşkili koordinasiya, tənzimlənmə, motivasiya, stimullaşdırma və nəzarət kimi təhlil də bu sıraya daxil olur. Daha doğrusu, kommersiya bankının maliyyə vəziyyətinin analizi və bütünlükdə maliyyə analizi nəinki həmin bankın fəaliyyətinin effektivliyini, həmçinin onun menecmentinin iqtisadi effektivliyini öyrənir və qiymətləndirir.

Sxem 5. Bank fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi sistemi və onun idarəetmə keyfiyyətinin qiymətləndirilmə metodu.

Sxem: Müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Maliyyə vəziyyətinin analizi bank fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin summativ qiymətləndirilməsini həyata keçirməkdən əlavə bank fəaliyyətinin maliyyə modelləşdirilməsi və proqnozlaşdırma alətlərini, digər alternativ qiymətləndirmə metodlarını, kredit təşkilatının dəyərinin qiymətləndirilməsi metodlarını özündə

cəmləşdirir.

Təhlilin maliyyə proqnozlaşdırması və maliyyə modelləşdirməsi kimi funksiyaları hazırkı müddətdə bankın biznes-planının əsas bölmələrinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi prosesində həyata keçirilir.

Maliyyə idarəetməsinin müxtəlif növlərini (aktivlər, passivlər, likvidlik, risklər və s.) tətbiq edərkən maliyyə vəziyyətinin təhlili, göstərilən idarəetmə növlərinin hər birinin həyata keçirilməsi alətini və sonrakı mərhələdə onları qiymətləndirmə metodlarını özündə daşıyır.

Aktivlərin idarə edilməsi üzrə onların likvidliyini lazımi səviyyədə, riskliliyi isə məqbul səviyyədə saxlamaqla bank yüksək mənfəətə nail olmaq vəzifəsini qarşısına hədəf qoyur. Bu missiya yalnız aktivlərin müvafiq quruluşunun formalaşması istiqamətində məqsədyönlü fəaliyyəti və göstərilən istiqamətlərdə maliyyə aktivlərinin sistemli analizi əsasında mümkündür.

Passivlərin idarə edilməsi gəlir gətirməyən vəsaitlərin təhlili ilə, müştərilər qarşısında öhdəlikləri yerinə yetirmək və aktiv əməliyyatlarının inkişafı üçün lazımi kredit mənbələrinin axtarılmasında əsas istiqamətlərin öyrənilməsi ilə, "ucuz" ehtiyatların cəlb olunması üçün mümkün üsulların təhlili ilə bağlıdır.

Risklərin idarə olunmasında analiz başlıca yer tutur. Onun köməyi ilə risklərin baş vermə şərtləri, yarana biləcək zərərin miqdarı, risklərin qarşısının alınması üsulları, kompensasiya mənbələri araşdırılır və qiymətləndirilir. Beləliklə maliyyə analizinin tərkibi kimi maliyyə vəziyyətinin təhlili, praktiki olaraq inzibati fəaliyyət növü kimi maliyyə məsələlərində onların qəbul olunması üçün bir mərhələ, əməliyyat və şərt olaraq qərar qəbul etməzdən əvvəl gələrək ona yol açır, ardınca isə yekun məlumatlar əsasında qərarların nəticələrini qiymətləndirir və ümumiləşdirir.

Maliyyə vəziyyətinin təhlili elm kimi maliyyə göstəricilərində və maliyyə kateqoriyalarında ifadə olunan maliyyə münasibətlərini öyrənir. Bununla bərabər onun kommersiya bankını idarəetməsindəki rolu ondan ibarətdir ki o sərbəst idarəetmə funksiyasına, maliyyə idarəetməsinin aləti və onu qiymətləndirmə metoduna malikdir.

Maliyyə vəziyyətini təhlilin mahiyyəti daha çox onun obyektləri ilə müəyyən olunur ki, bu da kommersiya bankında kredit təşkilatının maliyyə fəaliyyətinin məzmununu əks etdirir.

Bu baxımdan, bankın idarə olunmasında hədəf onun maliyyə vəziyyətini lazımi səviyyədə saxlamaqla arzuolunan maliyyə göstəricilərinin əldə olunması üçün şəraitin təmin olunmasıdır. Maliyyə analizi idarəetmə hədəflərinə, yəni səmərəliliyə hansı səviyyədə nail olmağı qiymətləndirməyə imkan verir. Bununla belə bankın maliyyə vəziyyəti bütünlükdə idarəetməni deyil daha çox onun maliyyə menecmentinin səmərəliliyini xarakterizə edir.

Banklarda maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsinə, onun həyata keçirilmə alətlərinin və göstəricilərinin seçiminə dair məsələlərin həllində menecerlərə xüsusi diqqət ayrılır, lakin bu hal əsasən idarəetmənin müəyyən növləri çərçivəsində baş verir: aktivlərlə, passivlərlə, kapitalla, risklərlə, bir sözlə hər bir menecer qruplarının öz fəaliyyət sahələrindəki səmərəliliyə görə cavabdehlik daşdığı sahələrdə. Analizin belə təşkili, idarəetmə ilə əlaqədar riskləri dağıtmağa təkan verir. Bankın maliyyə vəziyyətinin səviyyəsi ümumilikdə onun maliyyə hesabatlarının təhlili, eləcə də dövlət idarələri tərəfindən işlənib hazırlanaraq banklara göndərilən bank fəaliyyəti haqqında bir sıra standart hesabatlarda qalan məlumatlar əsasında qiymətləndirilir. Bu hesabatlar özündə hər bir bankın aktivləri, öhdəlikləri, kapitalı, cari və əvvəlki 3 ilə olan gəlir və xərclər haqqında məlumatı əks etdirir. Lakin bank fəaliyyətini tam və daha dəqiq qiymətləndirmək üçün bank fəaliyyətinin hər tərəfinin geniş miqyaslı kompleks təhlilini aparmaq lazımdır, bura eyni zamanda onun idarəetmə keyfiyyəti də daxildir.

Maliyyə vəziyyətinin analizi bir sıra məqsədlərlə həyata keçirilir:

- Bankın cari və gələcək maliyyə vəziyyətini qiymətləndirmək;
- Bankın maliyyə təminatı baxımından inkişaf tempinin mümkünlüyü və məqsədəuyğunluğu;
- Mövcud maliyyə mənbələrini müəyyən etmək və onların səfərbərlik imkanının və məqsədəuyğunluğunu qiymətləndirmək;

- Bankın kapital bazarında mövqeyini proqnozlaşdırmaq.

Bankın maliyyə vəziyyətinin analizinin vəzifəsi, bu tip analizlərin keçirilmə məqsədi ilə müəyyən olunur. Təhlilin vəzifəsi məlumatın potensial istifadəçilərinin məqsədinə əsaslanır ki, onlar da 2 hissəyə bölünür:

- Daxili istifadəçilər (müşətilər, əmanətçilər, kreditorlar, səhmdarlar, bankın idarəetmə orqanı, işçi heyət);
- Xarici istifadəçilər (mərkəzi bank, banka nəzarət orqanları, potensial əmanətçilər);

Beləliklə, kommersiya bankının maliyyə vəziyyəti, onun fəaliyyətinin əhatəli, kompleks xarakteristikasını özündə saxlayır. Bu vəziyyətin parametrləri sabit deyil, davamlı olaraq dəyişir. Onların bir hissəsi bankın maliyyə vəziyyətini, onun qısamüddətli perspektivləri (müvafiq maliyyə əmsallarının təhlili vasitəsilə - qısamüddətli likvidlik, ödəməqabiliyyətlik) baxımından, digəri isə hal-hazırda və gələcəkdə effektiv fəaliyyəti həyata keçirmək üçün lazım olan bank vəsaitlərinin (xüsusi və borc kapital) mənbələrinin quruluşunu müəyyənləşdirən, orta və uzunmüddətli inkişafı baxımından qiymətləndirir. Seçilmiş göstəricilər, məsələn bankın fəaliyyət müddətində yığıdığı xüsusi kapitalı, eyni zamanda onun maliyyə vəziyyətini qiymətləndirir. Buna görə də bankın maliyyə vəziyyəti, onun aktiv və passivlərinin (həm balans həm də balansdankənar) idarə olunma səmərəliliyinin ümumi səviyyəsi ilə müəyyən olunur, onların koordinasiyalı idarə olunması bankın vəziyyətini xarakterizə edən əsas göstəricilərdə əks olunur.

Birbaşa olaraq təhlil çərçivəsində, bankın cari maliyyə vəziyyətini etibarlı şəkildə əldə etmək, onun dəyişikliyinə cari tendensiyalarını və gələcək 1 ilə qədər olan proqnozunu, o cümlədən xarici mühitdə mümkün ola biləcək mənfi dəyişikliklər də daxil olmaqla bir sıra məsələlər həll olunur. Bankın maliyyə vəziyyətinin effektiv təhlilini aparmaq, bir sıra şərtlərin icra olunmasını təklif edir. Əsas şərtlərdən bir neçəsi təhlil prosesində məlumatın etibarlılığı və düzgünlüyü, habelə onun vaxtında və dolğun olmasıdır. Düzgün olmayan məlumatların təhlili

bankın problemlərinin düzgün qiymətləndirilməməsinə şərait yaradır ki, bu da mövcud vəziyyətin daha da pisləşməsinə gətirib çıxarır. Bank tərəfindən təqdim olunan hesabatların düzgünlüyü həmçinin bankın öz üzərinə götürdüyü riskləri qiymətləndirmənin adekvatlığı, sənədli nəzarət prosesində olduğu kimi eyni zamanda inspektor təftişində də yoxlanılmalıdır, nəticələr isə təhlil həyata keçirilən zaman mühüm məlumat mənbəyi kimi istifadə olunmalıdır.

Analiz “bankın maliyyə vəziyyətinin təhlili” proqram paketindən istifadə etməklə aparılır və aşağıdakılara əsaslanır:

- bank fəaliyyətini xarakterizə edən göstəricilər sistemindən istifadə və bu göstəricilər arasında qarşılıqlı təsirdən yaranan risklərin növləri;
- bu göstəriciləri dəyişən amillərin öyrənilməsi və yaranan risklərin həcmi;
- əldə olunan göstəricilərin müvafiq bank qruplarının orta göstəriciləri ilə müqayisə olunması.

Göstəricilər sistemi, təhlilin aşağıdakı istiqamətləri üzrə analitik paketlərdə qruplaşdırılır:

1. Balans hesabatının strukturunun təhlili;
2. Mənfəət və zərər hesabatının strukturunun təhlili;
3. Kapital adekvatlığının təhlili;
4. Kredit risklərinin təhlili;
5. Bazar risklərinin təhlili;
6. Likvidlik riskinin təhlili.

Hər bir analitik paket tendensiyaları müəyyənləşdirməyə və təhlilin müvafiq istiqamətindən nəticə çıxarmağa imkan verən analitik göstəricilərin, həmçinin göstəricilərin dinamikasını xarakterizə edən qrafiklər və strukturun xarakteristikasını əks etdirən diaqramların məlumatlarını özündə saxlayır. Bankın təhlili, həmçinin konkret bankın müəyyən olunmuş normalara uyğun fəaliyyətini, habelə bankların

müvafiq qruplarının tendensiyalarını müəyyənləşdirməyi təklif edir(xüsusilə də fəaliyyətin rentabelliğini,balans hesabatının quruluşunu,kapitalın yetərliğini qiymətləndirərkən).

Analiz aşağıdakı hesabat formalarında verilənlərə əsaslanır:

- kredit təşkilatının uçot hesabları üzrə balans hesabatı;
- mənfəət və zərər hesabatı;
- aktiv və passivlərin ödəniş müddətləri barədə məlumat;
- mənfəət və mənfəətdən yaranan fondların istifadəsi üzrə məlumat;
- kredit təşkilatının xüsusi vəsaitlərinin hesabatı;
- bazar riskinin ölçüsü haqqında yekun hesabat;
- banklararası kredit və əmanətlər haqqında məlumat;
- açıq müxbir hesabları və onların qalıq vəsaitləri haqqında məlumat;
- açıq valyuta mövqeyinin hesabatı;
- eləcə də bankların auditor yoxlamaları haqqında məlumatı;
- cəlb olunmuş əmanətlərin həcmi və müxtəlif debitorlara verilən kreditlər və alınacaq borclar haqqında məlumat.

Təhlildə,bir qayda olaraq operativ mühasibat uçotu və nəzarət prosesində formalaşan göstəricilər sistemindən istifadə olunur.Təhlildə bank fəaliyyətinin nəticələrinin dəyişməsinə səbəb olan amillərə daha çox nəzər yetirilir.Təhlil olunan göstəricilərin arasında qarşılıqlı əlaqənin ölçülməsi və aşkar olunması,kommersiya bankının işinin kompleksli və təbii qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsini təmin edir.

Bankın maliyyə vəziyyətinin analizini aparmaq üçün əsas maliyyə hesabatı balans hesabatıdır.Bankın balansı T formasındadır,onun bütün pul əməliyyatları iki formada aktivdə və passiv hesablarda göstərilir.Kommersiya bankının balansı – müvafiq vaxtda bank əməliyyatlarının ölçüsü və quruluşunu,xarakterini,maliyyə vəziyyətini nümayiş edən yekun cədvəldir.Passivdə xüsusi vəsaitlər və bankın öhdəlikləri,aktivdə isə banka olan öhdəliklər yerləşir.

Bank fəaliyyətinin kompleks təhlilinin aparılmasının belə quruluş və

ardıcılığı, bank biznesinə axan proseslərin qarşılıqlı əlaqəsini və mahiyyətini əks etdirir, idarəetmə məsələlərini həll etməyə imkan verir. Belə olan halda demək olar kommersiya bankının fəaliyyətinin öyrənilməsinə kompleks yanaşma, bank fəaliyyəti ilə qarşılıqlı əlaqədə olan və belə məsələlərin həllində mövcud inkişaf perspektivlərinin toplum şəklində həyata keçirilməsinin səmərəliliyini qiymətləndirməyə imkan verir. Məsələn, rəqabətqabiliyyətliliyi lazımi səviyyədə saxlamaq, gəlirlərin maksimallaşdırılması, xərclərin minimallaşdırılması, fəaliyyətin rentabelliyyətinin yüksəldilməsi, kapital və aktivlərin məqbul artım dərəcəsini təmin etmək, bank fəaliyyətinin idarə olunmasında müasir texnologiyalara sahib olmaq, bankın bazar dəyərini maksimallaşdırmaq, maliyyə itkilərindən və bankrotndan qaçmaq və s.

Belə nəticə çıxara bilərik ki, kompleks təhlilin aşağıdakı struktur elementləri var:

- Aktivlərin quruluşunun və dinamikasının təhlili;
- Öhdəliklərin təhlili, maliyyə sabitliyinin təhlili;
- Gəlirlərin quruluşunun və dinamikasının təhlili;
- Xərclərin quruluşunun və dinamikasının təhlili;
- Mənfəət və rentabelliyyətin təhlili, amillərin təhlili də daxil olmaqla;
- Xüsusi kapitalın rentabelliyyətinin təhlili;
- Intensivləşdirmə göstəricilərinin hesablanması.

Kompleks təhlil prosesində fəaliyyət nəticələrinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi mühüm yerlərdən birini tutur. Mənfəət vacib göstəricilərdən biri hesab olursa da o heç də həmişə bank fəaliyyətinin effektivliyi haqqında obyektiv məlumat vermir. Bank fəaliyyətinin effektivliyinin göstəriciləri adətən onun mənfəət və gəlirlərinin göstəriciləri hesab olunur.

Bank fəaliyyətinin təhlili təcrübəsində istifadə olunan gəlirliliyin əsas göstəricisi kapitalın rentabelliyi göstəricisidir (ROE). Aktivlərin rentabelliyi əmanətlərin gəlirindən və bankın mənfəət payından asılıdır. Göstəricilərin hər birinin təhlili onlardan hansının daha çox aktivlərin gəlirliliyinə təsir etdiyini

müəyyənləşdirməyə imkan verir. Aktivlərin gəlirlilik göstəriciləri bu zaman detallı təhlilə məruz qala bilər.

Gəlirlər/aktivlər=faiiz gəlirləri/aktivlər + qeyri-faiiz gəlirləri/aktivlər

Kommersiya bankının fəaliyyətinin kompleks təhlilinin yekun mərhələsində resurslardan istifadənin keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərinə əsaslanan inkişafın intensivlik və ekstensivlik nisbətini qiymətləndirmək vacibdir. Bank üçün hərtərəfli intensivləşdirilmənin ümumi göstəricisi kimi məcmu aktivlərin gəlirlilik səviyyəsi çıxış edir. Lakin, bu göstərici intensiv inkişafın daxili amillərinin təsirini qiymətləndirən intensivləşdirmənin fərdi göstəricilərinin bütün keyfiyyətli xarakteristikalarını özündə saxlayır.

Bankın gəlirini azaldan amillərə əsasən depozitlər üzrə ödənilən faizlər, inzibati-təsərrüfat xərcləri, büdcəyə ödənişlər, kreditlərin silinməsi üçün ehtiyatlar və s. daxildir. Bankın intensiv inkişafı, işləyən aktivlərin gəlirliliyinin artması, bankın məcmu aktivlərində onların payını artırmaqla, cəlb olunan vəsaitlər üzrə ödənilən faiz dərəcələrini azaltmaqla və s. hesabına təmin olunur.

Təhlil apararkən bankın özünün və cəlb olunmuş vəsaitlərinin bölüşdürülməsi, uzunmüddətli və qısamüddətli investisiyalar, aktiv-passiv əməliyyatlarının müddəti, gəlir və xərclərin növləri və s. nöqtəyi-nəzərindən balans hesabatının vacib qruplaşmaları tətbiq olunur. Aktiv balansın hesabatı likvidliyinə, gəlirlilik və risk səviyyəsinə və s. əsasən qruplaşdırıla bilər.

Effektiv daxili hesabat sistemi bank rəhbərliyinə istənilən anda bank fəaliyyəti haqqında mühüm informasiya əldə etməsinə imkan verir. Belə yanaşma müəyyən vaxt müddətində bank fəaliyyəti haqqında məlumatları yığmağa və sistemləşdirməyə şərait yaradır.

Kommersiya banklarının fəaliyyətinin nəticələri, başa çatmış hesabat dövründə bütün istehsal xərcləri və əldə olunan gəlir, mənfəət və zərər hesabatında yerləşir. Hesabatda, bank əməliyyatı üzrə gəlir və xərclərin müxtəlif növləri əks olunur.

Gəlir hissəsinə aid etmək olar:

- bankın əməliyyat fəaliyyətindən əldə olunan gəlir, banklararası və müştərilərlə əməliyyatlardan əldə olunan gəlirlər də daxil olmaqla
- kreditlər üzrə faizlərdən gəlirlər
- qiymətli kağızlarla əməliyyatdan ticarət gəliri və göstərilən xidmət üzrə komisiyon haqqlar
- digər bank fəaliyyətindən gəlirlər

Xərclərə aiddir:

- depozitlər üzrə faizlər
- əldə olunan xidmət üzrə komissiyalar, mükafatlar
- kreditlər üzrə itkilər
- qiymətli kağızların dəyərsizləşməsi
- bank fəaliyyəti üzrə ümumi xərclər, əməkhaqqı ödənişləri və digər xərclər də daxil olmaqla

Gəlir və xərclərin qruplaşdırılmasından sonra bank fəaliyyətinin maliyyə nəticələri üzə çıxır.

III Fəsil. Kommersiya banklarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolları

3.1 Bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri

Bankların səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün bir sıra amillər xüsusi əhəmiyyət daşıyır ki, onlardan likvidlik, rentabellik, ödəməqabiliyyətliliyi, gəlirliliyi və s. göstərə bilərik.

Rentabellik göstəriciləri mənfəətin məsrəflərə olan nisbəti kimi başa düşülür və bu mənada bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin göstəricisi kimi xarakterizə olunur. Rentabellik göstəricilərinin ümumi iqtisadi mənası onunla izah olunur ki rentabellik bank tərəfindən xərclənən hər 1 manat pulun gətirdiyi mənfəət ilə ölçülür.

Bank rentabelliyyətinin ümumi səviyyəsi onun ümumi mənfəətliliyini, həmçinin 1 manat gəlirin gətirdiyi mənfəəti qiymətləndirməyə imkan verir (gəlirdə mənfəətin payı).

$$R_{\text{üm}} = \text{mənfəət} / \text{bank gəlirləri} \times 100\%$$

Dünya təcrübəsində bu göstərici bankın ümumi rentabelliğini ifadə edir, müəyyən vaxtda əldə olunan mənfəətin həcmnin səhmdar kapitalına (nizamnamə kapitalına) nisbəti kimi hesab olunur:

$$R_1 = \text{Mənfəət} / \text{xüsusi kapital} \times 100\%$$

Bu göstərici dünya təcrübəsində ROE (return on equity) kimi adlanır və bankın balans və ya xalis mənfəətinin onun xüsusi kapitalına nisbəti ilə izah olunur.

Bu və ya digər rentabellik göstəricilərinin hesablanması ölkədə qəbul olunan mühasibat uçotu və hesabat sistemindən asılıdır.

ROE göstəricisi səhmdar tərəfindən yatırılan vəsaitlərin məhsuldarlığını xarakterizə edərək bank fəaliyyətinin effektivliyini göstərir. ROE-nin həcmi bankın balansındakı ümumi valyutada olan cəlb olunmuş vəsaitlərin və xüsusi kapitalın nisbətindən (qarşılıqlı əlaqəsindən) birbaşa olaraq asılıdır. Xüsusi kapitalın xüsusi çəkisi nə qədər böyük və qəbul olunduğu kimi bankın etibarını nə qədər yüksək olarsa

bir o qədər bu kapitalın yüksək mənfəətliliyini təmin etmək çətin olar.

Bank fəaliyyətinin ümumi rentabelliyyətinin vacib göstəricilərindən digəri – aktivlərin gəlirlilik dərəcəsi (ROA-retrun on assets) -1 manat bank aktivinin gətirdiyi mənfəətin həcmi göstərir. Bu göstərici bankın aktiv əməliyyatlarının səmərəliliyinin təhlilində, bütünlükdə bank idarəetməsinin səmərəliliyində istifadə olunur və aşağıdakı düsturla müəyyən olunur:

$$R_2 = \text{mənfəət/aktivlərin orta dəyəri(həcmi)} \times 100\%$$

Rentabelliyyətin bu göstəricisinin müsbət dinamikası bank aktivlərinin istifadəsinin effektivliyinin artırılması ilə xarakterizə olunur. Eyni zamanda bu göstəricinin tez bir zamanda artması aktivlərin yerləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq risklərin səviyyəsinin artmasına işarədir.

Rentabelliyyətin müxtəlif aspektlərinin təhlili bankın aktiv və passiv əməliyyatlarının rentabellik göstəricilərinin hesablanması tələb edir. Aktiv əməliyyatlar bankın əsas gəlir mənbəyidir və bu nöqtəyi-nəzərdən bankın rentabelliyyətinin aktiv əməliyyatlarının səmərəliliyi ilə müəyyən olunur.

Bankın likvidlik göstəricisi və rentabellik səviyyəsinin qarşılıqlı əlaqəsini yadda saxlamaq lazımdır. Passivdə olan aşağı ödənişli resursların yüksək xüsusi çəkisi rentabelliyyəti artırır, lakin bankın likvidlik səviyyəsini aşağı salır və əksinə gəlir gətirməyən irihəcmli aktivlər rentabelliyyəti aşağı salır, lakin likvidliyi artırır.

Bankların effektiv fəaliyyət göstərməsində likvidliyin rolu danılmazdır. İlk növbədə kommersiya bankları bir ay ərzində likvidlik göstəricilərini normativ dəyərlərə uyğun şəkildə nizamlamalıdırlar. Bu hər şeydən əvvəl banklararası kreditlərin, kreditor borclarının və digər cəlb olunmuş vəsaitlərin ixtisarı, həmçinin bankın xüsusi vəsaitlərinin artırılması hesabına mümkündür. Belə ki, nəzərə almaq lazımdır ki, yeni səhmlərin buraxılışı formasında əlavə kapitalın cəlb olunması dividendlərin ixtisarına gətirib çıxardır ki, bu da səhmdarlar tərəfindən bəyənilmir.

Digər tərəfdən, digər təşkilatlar kimi kommersiya bankları üçün likvidliyin əsası kimi aparılan əməliyyatların gəlirliliyinin təmin olunması çıxışdır. Belə ki, əgər likvidliyin əsas normativ əmsalının faktiki dəyəri icazə verilən minimal səviyyədən

çox olarsa bu halda kommertiya bankının fəaliyyəti səhmdarlar tərəfindən mənfi qiymətləndiriləcək,onun əsası kimi mənəfət əldə etmək üçün imkanlardan lazımı səviyyədə istifadə olunmaması götürülür.Onu vurğulamaq lazımdır ki,balans likvidliyinin təhlili bankının gəlirliliyinin təhlili ilə eyni zamanda aparılmalıdır.Kommertiya banklarının təcrübəsi göstərir ki,icazə verilən minimal likvidlik dərəcəsi astanasında fəaliyyət göstərən banklar daha çox mənəfət əldə edir.Daha dəqiq desək,bank kredit resursları qismində maliyyə vəsaitlərinin cəlb olunması üzrə onlara verilən hüquqlardan tamamilə yararlanır. Eyni zamanda, öz fəaliyyətini müştərilərin vəsaitlərindən istifadəyə əsaslanaraq bank likvidlik göstəricilərinin tətbiq olunmasının vacibliyini diqtə edir.Maksimal likvidliyə, digər aktivlərlə müqayisədə bankın kassa və müxbir hesabındakı qalıqların maksimallaşdırılması ilə nail olmaq olar.Lakin bu halda bankın mənəfəti minimal səviyyədə olur.Mənəfətin maksimallaşdırılması, vəsaitlərin saxlanması deyil onların kredit verilməsini və investisiya həyata keçirilməsini tələb edir.Kassada olan nağd pulun və müxbir hesablardakı qalıq pulları minimuma endirmək lazımdır,bu halda mənəfətin maksimallaşdırılması yaransa da, bu proses bankın öz müştəriləri qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirməyi təhlükə altına salır.Bu səbəbdən, bank likvidliyinin idarə olunmasının mövcudluğu likvidlik və mənəfətliliyin əks tələblərinin elastik kombinasiyasından ibarətdir.

Kommertiya bankında likvidliyin idarə olunmasının funksiyası,Mərkəzi Bank və digər bank normativlərinə riayət etməklə mənəfətin maksimallaşdırılmasına əsaslanır.

Daha sonara,bank heç olmasa qısamüddətli perspektiv üçün likvidliyə malik olan vəsaitlərə nə qədər ehtiyac olduğunu müəyyənləşdirməlidir.Qeyd olunduğu kimi,bu ehtiyacın proqnozlaşdırılması 2 üsul ilə həyata keçirilə bilər.

Onlardan biri, kredit ehtiyaclarının təhlilini və hər bir aparıcı müştəridən gözlənilən əmanət səviyyəsini,digəri isə kredit və əmanətlərin həcmnin proqnozlaşdırılmasını təklif edir.Hər 2 üsulun çatışmayan cəhətləri var.Onlar maksimal deyil, orta likvidlik dərəcəsinə əsaslanır.Bu bankın ümumilikdə likvidlik

səviyyəsini qiymətləndirmək üçün kifayət edə bilər, lakin çıxarılan depozitləri və mürciət olunan kreditləri qarşılamaq üçün gələn həftəyə kassadakı nağd pulunu nə qədər olması haqqında rəhbərliyə heç bir məlumat vermir.Yalnız bankın fərdi müştərilərinin hesabının təhlili hazırki anda nağd pulu və ehtiyacları müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Yerli bazarda təsərrüfat və maliyyə şəraitinin,müştəri spesifikasiyasının,yeni bazarlara çıxış imkanlarının,bank xidmətlərinin inkişaf perspektivlərinin,yeni hesab növlərinin açılmasının,lizinq,faktoring,trust və s.əməliyyatlarının aparılmasının ilkin öyrənilməsi bu məsələnin həll olunmasında banka yardımçı ola bilər.Lakin daxili amillərdən əlavə ümumilli faktorları da nəzərə almaq lazımdır.Misal üçün,pul-kredit siyasətinin,qanunvericiliyin dəyişdirilməsi və s.

Bütün bunların öyrənilməsi və eyni zamanda proqnozlaşdırılması bankın aktivində olan likvid vəsaitlərin vacib hissəsini daha dəqiq müəyyənləşdirməyə kömək edir.Bu halda bank öz təcrübəsinə güvənməlidir.

Pul bazarının vəziyyətinin,müştərinin və ya əməkdaşlıq edən bankın maliyyə vəziyyətinin dəyişməsinə səbəb olan gözlənilməyən öhdəlikləri qarşılamaq üçün bank likvid ehtiyatlar formalaşdırmalıdır.

Likvidlik səviyyəsini tələb olunan səviyyədə saxlamaq bankın aktiv və passiv əməliyyatlar sahəsində müəyyən siyasət aparmasının köməyi ilə həyata keçirilir.Daha doğrusu,bank aktiv və passiv əməliyyatların idarə olunması üçün səriştəli siyasət hazırlamalıdır.Bu halda aktivlərin idarə olunmasında bank aşağıdakı məqamlara diqqət yetirməlidir:

- Nağdlaşmanın idarə olunması daha səmərəli olmalıdır,yəni pulun mədaxilini və məxaricini planlaşdırmaq və ödəniş cədvəlini hazırlamaq lazımdır;
- Bankın yerləşdirdiyi vəsaitlərin müddəti,cəlb olunmuş vəsaitlərin müddəti ilə uyğun gəlməlidir.Aktiv hesabdakı pul vəsaitlərinin passiv hesabdakı pul vəsaitləri üzərində artıqlığı yolverilməzdir;
- Ümumilikdə fəaliyyətin rentabelliyyətinin artırılmasına və xüsusilə fərdi əməliyyatların gəlirliliyinə diqqət yetirmək lazımdır.

Bankların effektiv fəaliyyət göstərməsi üçün kredit portfelinə nəzarət etmək lazımdır.

Kredit portfelinin idarə olunmasında aşağıdakı amillər vacibdir :

- Kredit qoyuluşlarını onların risklilik səviyyəsinə görə, kreditin qaytarılmasının təminatı, gəlirlilik səviyyəsi üzrə yerləşdirilmələrinə nəzarət etmək. Bankın kredit qoyuluşları bir neçə meyarə əsasən təsnif oluna bilər:
 - Müştərinin kredit qaytarma qabiliyyətinin səviyyəsi;
 - Kreditin ödənilməsi üçün girov təminatı ;
 - Kreditlərin sığortalanması imkanı;
 - Səlahiyyətli şəxs tərəfindən kreditin etibarlılığının qiymətləndirilməsi və s.

Kommersiya bankının kredit qoyuluşlarının ümumi məbləğindəki hər bir kredit qrupunun payı və oradakı dəyişikliklər likvidlik əmsalının səviyyəsinin proqnozlaşdırılmasına xidmət göstərir, bankın mövcud kredit siyasətini davam etdirmək imkanını və ya onun dəyişdirilməsinin zəruriliyini göstərir. Kompüter texnologiyasının köməkliyi ilə, ssudaların fərdi debitorlar üzrə qruplaşdırılması, gündəlik likvidlik əmsallarının səviyyəsinə nəzarət etməkdə və qarşıdakı zamanda bankın müstəqil surətdə və ya konsorsiumlarda iştirak edərək irihəcmli kreditlərin verilə bilmə imkanını təhlil etməkdə yardımçı olur.

- Kreditlərin ödəniş vaxları üzrə yerləşdirilməsinin təhlili - bank balansının cari likvidlik səviyyəsinin proqnozlaşdırılmasına və bankın kredit siyasətində “boşluqların” aşkar olunmasına xidmət göstərir.
- Verilənlər bazasına əsasən ödəniş vaxtına görə kreditlərin yerləşdirilməsini təhlil etmək. Xüsusilə fərdi müştərilər və kredit növləri üzrə qarşıdakı 30 gün ərzində kreditlərin qaytarılmasının təhlili metodları hazırlanmışdır ki bu da resursların buraxılmasına və onlara nə zaman ehtiyac duyulmasına nəzarət etməyə imkan verir. Təhlilin nəticələri kommersiya bankı tərəfindən resursların alınması və ya satılması üzrə operativ qərarın qəbul olunmasında istifadə oluna bilər. Belə analiz hər hansı bir tədbir görülməsə kommersiya bankının likvidlik səviyyəsinin və ödəmə qabiliyyətinin aşağı düşməsinə səbəb ola biləcək tendensiyaların

aşkarlanmasında,gizli proseslərin üzə çıxarılmasında xüsusi rol oynayır,bank siyasətində düzəlişlər etməklə bu xoşagəlməz hallardan bankı xəbərdar etməyə imkan verir.

- borcalanların kredit ödəmə qabiliyyətini dəqiq öyrənmək;
 - bir nəfər debitora verilən kredit həcmi məhdudlaşdırmaq;
 - kreditləşmənin ümumi həcmi saxlamaqla,mümkün qədər çox müştəriyə kredit vermək;
 - kredit ödənişlərini artırmaq(kredit qaytarılmalarını);
 - vaxtı keçmiş kreditlərin və bu kreditlərdən istifadəyə görə hesablanan fazilərin bərpa olunması üzrə ölçü götürmək(tədbir görmək).
- Müştərilərin hesablaşma hesabı və bankın müxbir hesabı üzrə ödəniş dövriyyəsinin intensivliyinə təhlil metodlarının tətbiq etmək.Belə analizin nəticələrinə uyğun olaraq bankın balans akitvlərinin qruplaşdırılması reallaşdırılır.
- Aktivlərin strukturunu dəyişdirmək,yəni kifayət qədər kredit ödənişlərinin təmin olunması hesabına likvidli aktivlərin payını artırmaq,müxtəlif fəaliyyət növlərini müstəqil balansla ayırmaqla balansın təmizlənməsi,xüsusi vəsaitlərin artırılması,digər banklardan borc almaq və s
- Əməliyyat risklərinin azaldılması istiqamətində fəaliyyət göstərmək.Bu zaman yadda saxlamaq lazımdır ki,kredit təşkilatlarının öz likvidliyini və ödəmə qabiliyyətini saxlamaq üçün qəbul etdiyi təcili tədbirlər,bir qayda olaraq bank xərclərinin artması və onun mənfəətinin azalması ilə bağlıdır.Balanslaşdırılmamış və ödəmə qabiliyyətini itirən bankın risklərinin idarə olunması bankın potensial zərərini azaldır və onun gələcək fəaliyyəti üçün zəmin yaradır.Balanslaşdırılmamış likvidlik riskini və kommersiya bankının ödəmə qabiliyyətini(kredit qabiliyyəti) itirməyini anlamaq üçün banka likvidlik göstəricilərinin səviyyəsini və onların dəyişməsinə təsir göstərən amillərin təhlili

üçün gündəlik nəzarət məqsədiylə xüsusi sistemlər yaratmaq lazımdır. Analitik fəaliyyət göstərmək üçün vacib olan bütün məlumatları operativ ələ keçirməyə imkan verən verilənlər bazasının yaradılması məqsədəuyğundur ki onun əsasında bank siyasəti formalaşacaq.

Bank, passivlərin idarə olunmasına ciddi nəzarət etməlidir. Bu baxımdan, passivlərin idarə olunmasında banka aşağıdakı tövsiyələri vermək olar:

- Xüsusi kapitalın cəlb olunmuş vəsaitlərə nisbətində nəzarət etmək;
- Bankın depozit bazasının təhlili;
- Depozitlərin strukturuna diqqət yetirmək: müddətli depozitlər tələbli depozitlərdən daha çox likvidliyə malikdir;
- Depozitlərin sabitliyini saxlayan strategiyanı müəyyənləşdirmək. Bu strategiyanın bir hissəsi marketinqdən ibarətdir – bankın böhran vəziyyətində belə ona sadıq qalan müştərilərə daha keyfiyyətli xidmət göstərmək;
- Təkcə sabitliyi deyil eyni zamanda depozitin mənbəyini müəyyənləşdirmək lazımdır, yəni fiziki şəxslərin depoziti hüquqi şəxslərin depozitlərinə nisbətən daha etibarlıdır (depozitlərin ölçülərindəki fərqə görə);
- Kredit resurslarının uçotunu tənzimləmək;
- Digər kredit təşkilatları tərəfindən yerləşdirilən depozitlərin etibarlılığını qiymətləndirmək;
- Passivlərin müddətlər üzrə qruplaşdırılmasının köməkliyi ilə tələbli öhdəlikləri azaltmaq.

Beynəlxalq təcrübədə bank likvidliyinin idarə olunması üzrə menecerlər bu sahənin fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün bir sıra praktiki tövsiyələr hazırlayıblar.

Onlardan 1-cisi ondan ibarətdir ki, likvidliyin idarə olunması üzrə menecerlər maliyyə vəsaitlərinin cəlb olunması və istifadə olunmasına cavabdehlik daşıyan bankın bütün şöbələrinin fəaliyyətinə nəzarət etməli və öz işini bu şöbələrin fəaliyyətinə uyğun təşkil etməlidir.

2-ci tövsiyə ondan ibarətdir ki, likvidliyin idarə edilməsi üzrə menecerlər

bankın böyük əmanətçiləri və irihəcmli kreditlərdən istifadə edən debitorlarının nə zaman hesablarından vəsait çıxardacağını və əmanətlərin həcmi artıracağını planlaşdırdıqlarını qabaqcadan yəqin etməlidir. Bu vəziyyət menecerlərə likvid vəsaitlərin profisit və ya defisit halında öz fəaliyyətini planlaşdırmağa imkan verir.

Bank sektorunun iqtisadiyyatda rolunun artırılması dövlətin əsas vəzifələrindən biridir. Azərbaycan Respublikasının hökumətinin və Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının əsas fəaliyyəti bir neçə amildən ibarətdir:

1. Bank fəaliyyətinin normativ hüquqi təminatını təkmilləşdirmək. Bank fəaliyyətinin hüquqi təminat sahəsində kredit təşkilatlarının beynəlxalq normalara uyğun olaraq fəaliyyət göstərməsi üçün hüquqi şərait yaratmaq vacibdir.

- Kreditorların hüquqlarını möhkəmləndirmək;
- Bank əməliyyatlarını yerinə yetirmək üçün lisenziyası geri alınan kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə xitam verilməsinin hüquqi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini təmin etmək;
- Rəqabətin hüquqi mexanizmlərini möhkəmləndirmək və bank sahəsində kommersiya banklarının müstəqilliyinin məhdudlaşdırılması üzrə tədbirlərin qarşısının alınması;
- Kredit təşkilatlarının daxil olma prosedurnu sadələşdirmək;
- Bank işində müasir texnologiyaların daha çox tətbiq olunması üçün hüquqi şərait yaratmaq; bu da öz növbəsində əməliyyat xərclərinin azalmasına kömək olur
- Bank fəaliyyətinin vergitutma sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə fəaliyyəti davam etdirmək.

2. Bankların maliyyə vasitəçiliyində iştirakı üçün əlverişli şəraitin yaradılması. Bankların maliyyə vasitəçiliyi sistemində rolunun möhkəmləndirilməsi üçün təsərrüfat fəaliyyətinin göstəriciləri və maliyyə durumu haqqında informasiyanın açıqlanmasına əsasən beynəlxalq maliyyə hesabatlarının standartlarına uyğun olaraq təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin şəffaflığını təmin etmək vacibdir.

3. Bank nəzarətinin və bank tənzimlənməsinin səmərəliliyinin artırılması. Bank nəzarəti və tənzimlənməsi sahəsində vacib istiqamətlər bunlardır: bank nəzarəti rejiminin müəyyənləşdirilməsi və zəruri hallarda müəyyən tədbirlərin tətbiq olunması; kredit təşkilatının fəaliyyətinin kompleks qiymətləndirilməsi və daha cəld reaksiya verən sitemin fəaliyyətinin təmin olunması; bank nəzarəti çərçivəsində qəbul olunan qərarların operativliyinin və effektivliyinin yüksəldilməsi.

4. Kommersiya banklarının fəaliyyətində şəffaflığın təmin olunması və rəqabətli mühitin inkişaf etdirilməsi. Rəqabətli mühitin inkişaf etdirilməsi və bazar intizamlılığının möhkəmləndirilməsi sahəsində bank xidmətləri bazarının infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi üçün daha əlverişli şərait yaratmaq, xüsusilə regionlarda; kommersiya banklarının fəaliyyətinin və səhmdarların strukturunun şəffaflığını təmin etmək; beynəlxalq auditor standartlarına əsasən auditor fəaliyyətinin keyfiyyətini və effektivliyini yüksəltmək; bank sahəsində bazar intizamlılığını möhkəmləndirmək və bütün kommersiya bankları üçün bərabər rəqabət şəraitinin təmin olunması.

5. Bank risklərinə nəzarət etmək – yaxın gələcəkdə bankın mənfəətliliyini müəyyənləşdirən vacib amillərdən biridir. Bankın kredit riskinə effektiv nəzarət etmək üçün bir sıra vacib elementlər var: kredit siyasəti və prosedurunun yaxşı inkişaf etdirilməsi; kredit portfelinin yaxşı idarə olunması; kreditlərə əməli nəzarət etmə

6. Bank biznesinin konsolidasiyası. Bank sisteminin böyüməsi ilə onun risklərinin aşağı salınması zəruridir. Azsayılı bankların fəaliyyət göstərməsi onlar üzərində tənzimləyici nəzarəti asanlaşdırır, bank sabitliyinin təmin olunmasına və sistemdə şəffaflığın artırılmasına kömək edir.

7. Bankın əmanətçilərinin və digər kreditorlarının maraqlarının müdafiə olunmasının gücləndirilməsi.

8. Əhalidən və şirkətlərdən pul vəsaitlərin akkumulyasiyasını və bu vəsaitlərin kredit və investisiyaya transformasiyası üzrə fəaliyyət göstərən bank sektorunun effektivliyinin artırılması

9. Göstərilən sahələr üzrə ixtisaslaşmış bankların sayının artması: ipoteka kreditləri, istehlak kreditləri, plastik kartlar üzrə fəaliyyət göstərən banklar. İnkişaf etmiş banklararası kredit sistemi və institusional investorların vəsaitlərinin mövcudluğu bankları sabit maliyyə mənbəyi ilə təmin edir.

10. yekun istehlakı böyük birkütləni əhatə edən bank xidmətləri bazarının yeni seqmentlərinin inkişafı, onların əhali üçün vəlbediciliyinin artırılması

Bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin artması bankı yeni inkişaf trayektoriyasına çıxmağa kömək edir.

Hal-hazırda Azərbaycanın bank sisteminin qarşısında duran başlıca məsələlərdən biri – bank sisteminin sabitliyini yüksəltmək, investorlar, əmanətçilər və kreditorlar tərəfindən Azərbaycanın bank sektoruna etimadının möhkəmləndirilməsi, onların maraqlarının müdafiə olunmasını gücləndirmək, əmanətlərin sığortalıması sisteminin effektivliyinin yüksəldilməsidir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin inkişafı, Azərbaycanda mövcud bank xidmətlərini inkişaf etdirərək, alıcı və satıcının maraqlarını maksimal səviyyədə müdafiə olunmasını təmin edən aşağıdakı formalarla şərtlənir:

Beynəlxalq hesabatların akkreditiv forması, iqtisadiyyat, bank sektoru və bütün kontragentlər üçün aşkar üstünlüyə malik olan, tərəflərin balans maraqlarına daha yaxşı riayət edən və etibarlılıq gücünə görə daha geniş yayılmış və daha çox tələb olunan formadır.

Bank zəmanətləri, onun rolunun artması istənilən sövdələşmələrin reallaşdırılmasına, müqavilələrdə öhdəliklərin düzgün icra olunmaması zamanı yaranan zərərin təcili kompensasiya olunmasına kömək edir.

Beynəlxalq lizinq keçid iqtisadiyyatında və İnkişafda olan ölkələr üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır, həmçinin istehsal sahələrini əlavə maliyyə axını ilə təmin edir və daxili istehsalın artmasına, əsas vəsaitlərin satışının artmasına və maliyyə mexanizmlərinin inkişafına kömək edir.

Beynəlxalq faktoring və forfeyting, daxili iqtisadi fəaliyyətin maliyyələşməsi və risklərin idarə olunmasında müasir menecmentin vacib amillərindən sayılır.

Layihələrin maliyyələşdirilməsi və sindikatlaşdırılmış kreditləşmə, irihəcmli investisiya layihələrini reallaşdırmaq üzrə beynəlxalq investisiya resurslarının səfərbərliyi üçün vacibdir.

Azərbaycan banklarının kapitallaşma səviyyəsinin artırılması məqsədiylə aşağıdakıları istiqamətləri müəyyənləşdirmək olar:

- Tabeliyində olan kreditlərin cəlb olunması;
- Fərdi yığımlardan istifadə olunma ;
- nizamnamə kapitalını formalaşdırmaq üçün yeni səhmlər emissiya edərək fond birjasında yerləşdirmək yolu ilə iqtisadiyyatın neft sektorundan sərbəst pul vəsaitlərini cəlb etmək;
- Azərbaycan banklarının nizamnamə kapitalının formalaşdırılmasında xarici bankların inkişafı;
- bankların birləşməsi və kifayət qədər olmayan nizamnamə fondunun daha böyük banklara qoyuluşu;
- bank qruplarının formalaşdırılması.

Kommersiya banklarının kapitallaşma səviyyəsinin yüksəltmək məqsədi ilə bank sisteminin müasirləşmə prosesində müxtəlif bankların birləşməsi təcrübədə geniş vüsət almalıdır.

Bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətlərinə əsasən aşağıdakı elementlər daxildir:

- Azərbaycanın regionlarında bank infrastrukturunun genişlənməsi;
- Kredit təşkilatlarının rəqəbətqabiliyyətliliyini artırmaq;
- Bank fəaliyyətində şəffaflığın təmin olunması və informasiya təhlükəsizliyinin mexanizminin hazırlanması;
- Bank fəaliyyətinin potensial təhlükələrinin və risklərinin qiymətləndirilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi, onların təsirinin azaldılması üzrə tədbirlər və s.

3.2 Bankların mənfətliliyinin yüksəldilməsi yolları.

Kommersiya bankının mənfəəti – bütün gəlir və xərclər arasındakı fərqi təyin edən kommersiya bankının fəaliyyətinin əsas maliyyə göstəricisidir. Əgər xərclər gəliri üstələyirsə bu halda mənfi göstərici alınacaq və bunu da zərər adlandırırlar.

Mənfəət, bankın maliyyə vəziyyətinin stabilliyinin, habelə onun balansının likvidliyinin, bankın əsas fondlarının artırılması və yenilənməsinin, onun xüsusi kapitalının artırılmasının və bank xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılmasının əsası və mənbəyidir.

Mənfəətin mütləq dəyəri nə qədər yüksək olarsa bir o qədər bankın xüsusi kapitalını və ehtiyatlarını artırmaq imkanı yaranar.

Təcrübədə bank fəaliyyətində mənfəətin bir sıra göstəricilərindən istifadə olunur. Ümumi gəlirlərlə ümumi xərclər arasındakı fərq balans və yaxud ümumi mənfəət adlanır. Yuxarıdakı gəlir və xərclərin təsnifatına əsaslanaraq balans mənfəəti aşağıdakı şəkildə bölünür:

- əməliyyat gəliri – əməliyyat gəlirləri və xərclərinin məbləğləri arasındakı fərqi müəyyənləşdirir;
- faiz gəlirləri – faiz gəlirlərinin faiz məsrəflər üzrə artıqlığını müəyyənləşdirir;
- Komisyon gəlirlər – komisyon gəlirlərinin komisyon xərclər üzrə artıqlığını müəyyənləşdirir;
- Maliyyə bazarında aparılan əməliyyatlardan əldə olunan gəlir – bu əməliyyatlarda gəlir və xərc arasındakı fərqi müəyyənləşdirir;
- Digər gəlir növləri – digər fəaliyyət növlərindən əldə olunan gəlirlər.

Gəlir tərkibindəki əsas payı əməliyyat gəliri, əməliyyat gəlirindəki əsas payı isə faiz gəlirləri təşkil edir.

Maliyyə nəticəsini xarakterizə edən vacib göstərici kommersiya bankının xalis mənfəətidir (bankın sərəncamında qalan mənfəət). Bu göstərici kommersiya bankının fəaliyyətinin yekun maliyyə nəticəsini özündə daşıyır. Bunu daha dəqiq izah etsək, bank fəaliyyəti ilə bağlı bütün xərcləri qarşılayandan, müxtəlif fondlara

ayırmalar, vergilərə ödənişlər çıxıldıqdan sonra bankın yerdə qalan gəliri.

Bankın, səhmdarlarına ödənilən dividendlər çıxıldıqdan sonra, qalan bankın xalis mənfəətini kapitallaşdırılmış mənfəət adlandırırlar.

Xalis mənfəət aşağıdakı əsas istiqamətlər üzrə bölüşdürülür:

- Yığılma fonduna ayırmalar (nizamnamə kapitalı və digər fondların artırılması);
- Xüsusi təyinatlı fondlara ayırmalar;
- Ehtiyat fondlara ayırmalar;
- Səhmdarlara dividendlərin ödənilməsi.

Bankın sərəncamında qalan xalis mənfəət hesabına aşağıdakı xərclər yaranır:

- kapital xarakterli məsrəflər (tikinti, rekonstruksiya və s.);
- mükafatlar, maddi yardımlar və s.;
- büdcədən kənar fondlara məcburi ayırmalar;
- qeyri-hökumət pensiya fondlarına və digər sığorta fondlarına ayırmalar
- reklam xərcləri, əzamiyyə xərcləri
- sağlamlığın qorunması və digər bu kimi sosial tədbirlərə olan məsrəflər
- bankın səhmdarlarına ödənilən dividendlər
- bankın filial və nümayəndəliklərinin təşkili ilə əlaqədar xərclər (o cümlədən ölkədən kənar)
- qiymətli kağızlarla əməliyyatlara görə ödənilən vergilər və s.
- overdraft və mərkəzləşdirilmiş kreditlər də daxil olmaqla banklararası kreditlərin vaxtında ödənilən fəziləti
- qanunverciliyə uyğun olaraq sanksiyalar şəklində büdcəyə ödənilən məbləğlər

Təcrübədə kommersiya bankının gəlir səviyyəsinin təhlili əsasən 3 istiqamətdə aparılır:

- Gəlir mənbələrinin struktur təhlili;
- Faktor təhlili;
- Maliyyə əmsalları sisteminin təhlili.

Mənfəətin həcmi və strukturu nə qədər əhəmiyyətli göstərici olsa da bank fəaliyyətinin effektivlik səviyyəsi haqqında hər zaman tam məlumat verə bilmir. Bankın gəlirliliyinin yekun xarakteristikası kimi onun mənfəət səviyyəsini (dərəcəsinə) və ya rentabelliğini hesablamaq olar.

Bank tərəfindən həyata keçirilən əməliyyatların mənfəətliliyini yüksəltmək üçün gəlir və xərcləri düzgün idarə etmək lazımdır. Gəlir və xərclərin idarə olunmasının mahiyyəti optimal strukturun seçilməsindədir ki, onun köməkliyi ilə bank tərəfindən yerinə yetirilən əməliyyatlara təsir göstərmək olar. Faiz gəlirləri və qeyri-faiz gəlirlərinin idarə olunmasının özünün xüsusiyyətləri var.

Faiz gəlirlər vacib amillərdən asılıdır: kommersiya bankının kredit portfelinin həcmindən, onun strukturundan, kreditlər üzrə faiz dərəcələrindən.

Maliyyə resurslarının onun fəaliyyətində həlledici rol oynamayan banklarla müqayisədə gəlirə zəruri ehtiyacı olan bank daha aqressiv kredit siyasəti ilə təmsil olunacaq. Belə siyasət adətən müddətli və tələbli kreditlərə tətbiq oluna bilər çünki onlar istehsal sahələrinə verilən qısamüddətli kreditlərlə müqayisədə adətən kredit təşkilatına daha yüksək həcmdə gəlir gətirir.

Kreditlər üzrə faiz dərəcələrində bank tərəfindən verilən hər bir kreditin spesifikasiyi ilə bərabər kredit kapitalı bazarında ssudalara olan tələb və təklifin dərəcəsi əks olunur. Faiz dərəcələrinin səviyyəsinə, kredit riskinin səviyyəsi, həcmi, ödəniş üsulları və s. təsir göstərir. Bundan başqa faiz dərəcələrinə bankların kredit təşkilatları və digər maliyyə institutları arasındakı rəqabəti, habelə tənizmləyiici orqanlar tərəfindən maksimal faiz dərəcəsinin təyin olunması kimi amillər də təsir göstərir.

Qeyri-faiz dərəcələrinin idarə olunması müştərilərə lazım olan daha rəşional bank xidmətlərinin, onların qiymətlərinin və tariflərinin təyin olunmasından ibarətdir.

Kommersiya banklarının gəliri kredit-investisiya əməliyyatlarının rentabelliğindən, komisiyon ödənişlərin həcmindən, habelə aktivlərin strukturundan və məcmusundan asılıdır.

Kommersiya banklarının məcmu gəlirinin əsas mənbəyi kreditlərin verilməsi ilə formalaşır.

Əməliyyat fəaliyyətindən əldə olunan gəlirin payı 100%-ə çatmalıdır. Bu məqsədlə aktiv əməliyyatların həcmi artırmaq zəruridir, bura daxildir:

- Müəyyən şərtlərlə, müəyyən müddətdə, müxtəlif məqsədlər üçün hüquqi və fiziki şəxslərə kreditlərin verilməsi
- Qiymətli kağızlara yatırımlar
- Investisiyalaşma layihələrinin həyata keçirilməsi
- Repo tipli əməliyyatlar
- Valyuta əməliyyatları
- Lizinq əməliyyatları

Aktiv əməliyyatlar kredit təşkilatı tərəfindən hüquqi normaları gözləməklə, likvidliyin zəruri səviyyəsini, ayrı-ayrı əməliyyatlar üzrə risklərin rəasional səfərbərliyini saxlamaqla gəlir əldə qtmək üçün reallaşdırılır.

- Daha çox gəlir gətirən əməliyyatların həcmi artırmaq və əksinə daha az gəlir gətirən əməliyyatların həcmi azaltmaq lazımdır.
- Bundan əlavə göstərilən xidmət növlərini genişləndirməklə yeni gəlirli əməliyyatların axtarışına çıxmaq lazımdır.
- Sabit gəlirlərin həcmi artırmaq zəruri göstəricilərdən biridir.

Bank qanunvericiliyinin tələblərini gözləmək zərurəti, bankları məhdud həcmdə gəlir gətirən vəsaitlərin investisiyalara yönəltməsinə səbəb olur.

Bankların hərtərəfli fəaliyyətinin təmin olunması və gələcək fəaliyyəti üçün bank tikilisinin və avadanlıqlarının aktivində olması, filiallara investisiya olunması, ixtisaslaşdırılmış bank əməliyyatları ilə məşğul olan əlaqədar təşkilatların mövcudluğu şərtlərdən hesab olunur.

Aktiv əməliyyatları vəzifələrinə görə bankın likvidliyini bu və ya digər səbiyyədə saxlamağı hədəfləyən əməliyyatlara və mənfəət qazanmağa yönələn əməliyyatlara ayırmaq olar. Bankın likvidliyini qorumaq üçün bu əməliyyatlar arasında

qarşılıqlı əlaqənin saxlanması vacibdir.

Kredit portfelinin keyfiyyəti və strukturu bankın əməliyyat fəaliyyəti prosesində qarşılaşdığı likvidlik riski, kredit riski, faiz dərəcələrinin riskinə bağlıdır.

Bankın xərclərinin tənzimlənməsinə də gəlirlərinə olduğu kimi eyni mövqeydən yanaşırlar. Məcmu gəlirlərdə mənfəətin payının aşağı düşməsinə təsir göstərən amillər faiz və qeyri-faiz xərcləridir. Bu xərclərin payının azalması üzərində işləmək mühüm məsələlərdən biridir.

Faiz xərcləri asılıdır: cəlb olunmuş vəsaitlərin həcmindən; əmanət bazasının strukturundan; cəlb olunan və borc verilən resurslar üzrə faiz dərəcələrinin orta səviyyəsindən. Faiz xərclərinin ixtisar olunması əvvəlcə kredit resurslarına ödənilən faiz dərəcələrinin azaldılması ilə başlamalıdır.

İxtisar olunması zəruri olan xərclər : faiz xərcləri (təşkilatın cəlb olunmuş vəsaitləri üzrə xərcləri); qeyri-faiz xərcləri (valyuta üzrə əməliyyatlardan; qiymətli kağızlar üzrə əməliyyatlardan; komisiyon xərclər); funksional xərclər (inzibati-idarəetmə və s.)

Bank xərclərinin azaldılması bir sıra amillərə səbəb olacaq: resurs bazasının strukturunun yaxşılaşdırılması daha doğrusu müştərilərin cari, hesablaşma və digər depozit hesablarının payının artırılması və bahalı depozit alətlərinin payının ixtisar olunması (məsələn, banklararası kreditlər).

Yüksək gəlir əldə etmək və rentabellik göstəricilərinə nail olmaq üçün aşağıdakı məqamlara diqqət yetirmək lazımdır:

- əlavə səhmlərin emissiyasının köməkliyi ilə bankın xüsusi kapitalını artırmaq
- xüsusi kapitalı artırmaq və gəlirli əməliyyatların həcmi və dövriyyəsinə genişləndirməklə bankın aktivlərinin həcmi çoxaltmaq
- bankın müştəri bazasını genişləndirmək
- bankın aktivlərinin keyfiyyətinin və xüsusi kapitalının artırılması hesabına bankın kredit siyasəti ilə bağlı olan riskləri azaltmaq
- qanunvericiliyin normalarını gözləməklə gəlir gətirən aktivlərin payını artırmaq vasitəsi ilə gəlir gətirməyən aktivlərin payını azaltmaq

- gəlirli olmayan əməliyyatları ixtisar etmək

Kommersiya bankının rentabellik və gəlirlilik göstəricilərinin artırılmasının əsas amili kimi kredit təşkilatının xüsusi kapitalının həcmnin artırılması çıxış edir.

Birincisi, kommersiya bankları tərəfindən alınan pul vəsaitlərinin ucuz maliyyə mənbəyidir

İkincisi, bankın xüsusi kapitalının ölçüsünün dəyişməsi təhlil olunan digər amillərə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Üçüncüsü, xüsusi vəsaitlərin həcmi artırmadan kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin maliyyə vəziyyətini xarakterizə edən digər göstəricilərdə fundamental dəyişikliklərə nail olmaq qeyri-mümkündür.

Nəzəri olaraq, ümumi əməliyyatlardan maksimal gəlir əldə etmək üçün daha çox gəlirliliyə malik olan əməliyyatlara maksimal məbləğdə pul vəsaitləri yatırmaq lazımdır. Təcrübədə, belə ki, bank aktivlərinin strukturunun formalaşması ilə bağlı bir sıra məhdudiyyətləri nəzərə almaq lazımdır.

Birincisi, bankın bütün cəlb olunan vəsaitlərini gəlir gətirən əməliyyatlara yerləşdirmək olmaz. Yəni, bank cari öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün bu vəsaitlərin bir hissəsini kassada və müxbir hesabında digər hissəsini isə nəzarət orqanlarının tələblərinə uyğun olaraq mərkəzi bankın ehtiyat fondunda saxlamalıdır. Bundan başqa, bankın xüsusi kapitalının bir hissəsi əsas vəsaitlərin əldə olunması üçün istifadə olunur. Buna görə də bankların aktivlərini əməliyyatlara yatırılaraq gəlir gətirən aktivlərə, yəni işlək və onun əksinə olan qeyri-işlək aktivlərə ayırırlar.

İkincisi, aktivləri səfərbər edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, tənzimləyici orqanlar kredit təşkilatlarının fəaliyyət göstəriciləri üçün onların aktiv əməliyyatlarına təsir edə biləcək normativlər təyin edə bilər.

Mənfəət qazanmaq üçün aktivləri səfərbər edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, istənilən maliyyə əməliyyatı banka təkcə gəlir deyil, həmçinin zərər də gətirə bilər. Bir sözlə, əməliyyatlardan gözlənilən mənfəətin səviyyəsi nə qədər yüksək olarsa ona bağlı olan maliyyə riski də bir o qədər çox olur. Bununla əlaqədar olaraq aktivlərin portfelinin stukturu bankın mənfəət qazanmaq istəyi ilə maliyyə

yatırımlarının risklərini azaltmaq istəyi arasında adətən müəyyən güzəştə gedir.

Bankın faiz məsrəflərinin məbləği və eyni zamanda işlək aktivlərinin tərkibində cəlb olunan vəsaitlərin həcmi nə qədər az olarsa onun əsas əməliyyatlardan əldə etdiyi xalis gəlir bir o qədər çox olar. Digər tərəfdən işlək aktivlərin həcmi nə qədər çox olarsa onların gətirdiyi gəlirin məbləği bir o qədər yüksək olar. Yəni bank cəlb olunmuş vəsaitlər üzrə əməliyyatlar reallaşdıran zaman aktivlərin gəlirliliyi cəlb olunan kapitalın nisbi dəyərindən yüksək olduğu halda, onların məbləğinin artması bankın əsas əməliyyatlar üzrə xalis gəlirini artırmış olur.

Aydındır ki, müasir şərtlər daxilində kapitalın adekvatlıq əmsalının azaldılması yolu ilə kapital üzrə mənfəətin artırılması imkanı məhdudlaşdırılıb. Bu onunla əlaqədardır ki, aktivlərin inkişafı, resurs bazasının genişlənməsi ilə müşayiət olunmalıdır. Bankın daha effektiv olması üçün xüsusi kapitalının payının çox olması mühüm şərtidir. Lakin kəskin rəqabət və kredit resurslarının dəyərinin artması şərtləri altında, əksər banklar, kapitalı aktivlərə nisbətə optimal səviyyəyə çatdırmaq vəziyyətində olmur. Buna görə də kapitalı artırmaq-aktivlərin rentabellik qabiliyyətindən asılı olaraq qalır.

Aktivlərin mənfəətliliyi bilavasitə aktivlərin gəlirliliyindən və bankın gəlirlərində olan mənfəətin payından asılıdır. Bu komponentlərin, aktivlərin mənfəətliliyinə təsirinin keyfiyyətli qiymətləndirilməsi, onların hər birinin ayrı-ayrılıqda təhlilinə gətirib çıxarır.

Cari və ani likvidlik göstəicilərinin hər zaman artması üçün bankın aktivlərini artırmaq lazımdır. Eyni zamanda bankın aktivlərinin gəlirliliyi nə qədər çox olarsa onlar üzrə əməliyyat riskləri bir o qədər yüksək olar ki bu da balans likvidliyinin səviyyəsinin və eyni zamanda ödəmə qabiliyyətinin aşağı olması anlamına gəlir.

Belə olduqda, bankın likvidliyinin təmin olunması istənilən kommersiya bankının fəaliyyətinin və siyasətinin əsasında durur.

Bundan başqa kredit təşkilatının mənfəətliliyinə nəzarət orqanları təsir göstərir. Nəzarət orqanları bankların mənfəətlilik göstəricilərinə birbaşa olaraq təsir göstərmir, onlar yalnız dolaylı yola yəni, məcburi ehtiyat normaları, uçot dərəcələri

üzərindən,müxtəlif növlü əmanətlər üzrə faiz dərəcələrinə məhdudiyət qoymaqla,vergi siyasəti və s. vasitəsilə təsir göstərir.Nəzərə almaq lazımdır ki,müştərilərin banka güvəni,bankın əmanətlərin qaytarılması və onlardan faydalanmağa görə ödənişlər üzrə öhdəliyini yerinə yetirmək imkanı ilə,səhmdarlar üçün isə dividend ödənişləri və bankın səhmlərinin dəyərinin artması ilə təyin olunur.Belə ödənişlərin mənbəyi mənfəət hesab olunur.buna görə də sabit mənfəət əldə edən banklar etibarlı banklar hesab olunur.

Kommersiya bankının mənfəətlilik səviyyəsinin qiymətləndirilməsinin əsas üsullarından biri maliyyə əmsalları sisteminin analizidir və o nun tərkibinə aşağıdakılar daxildir.

- Maliyyə əmsalının faktiki hesablanmış həcmnin onun normativ səviyyəsi ilə müqayisə olunması;
- Bu bankın əmsallarının rəqabətdə olan bankların əmsalları ilə tutuşdurulması;
- əmsalların dinamikasının qiymətləndirilməsi;
- əmsalın dinamikasının faktor analizi;
- Mənfəətlilik əmsalı sisteminə aşağıdakı göstəricilər daxildir;
- mənfəət və aktivlərin nisbəti;
- vergidən əvvəlki mənfəətin aktivlərə nisbəti;
- mənfəət və xüsusi kapitalın nisbəti;
- 1 işçiyə düşən mənfəət.

Nəticə və Təkliflər

Ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etməsi üçün bank sisteminin inkişaf etməsi vacib şərtlərdən biridir, bank sisteminin özünün inkişafı isə bilavasitə hər bir kommertiya banklarının səmərəli fəaliyyət göstərməsindən asılıdır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bankların rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır ki, hal-hazırda istənilən ölkənin iqtisadi fəaliyyəti birbaşa banklarla əlaqədardır. Kommertiya banklarının fəaliyyət göstərməkdə məqsədi, mənfəət əldə etməkdir. Bank əgər düzgün siyasət ilə çıxış edərsə, kifayət qədər resurslara sahib olub onları düzgün istiqamətdə səfərbər edərsə, müştərilərin rəğbətini, etibarını qazanarsa, onun mənfəət qazanma ehtimalı çoxdur. Təbii ki, bu prosesdə konkret olaraq bankın özündən asılı olmayan fors-majör hallar ola bilər ki, onların qabaqcadan proqnozlaşdırılması qeyri-mümkün olsun. Misal üçün, ölkə iqtisadiyyatının bir istiqamətdə fəaliyyət göstərməsi, yalnız bir sektor üzərində ixtisaslaşması və gözlənilmədən həmin sektorda uğursuzluğun əldə olunması, nəinki bank sektoruna, ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatında geniş səbəb ola bilər. Hər bir sektor öz fəaliyyəti çərçivəsində səmərəli fəaliyyət göstərməyə çalışmalıdır ki, qloballaşma prosesində bu sahələrin birinin uğursuzluğu, zəifləməsi, iflası zəncirvari olaraq digərlərinin müflis olmasına səbəb olmasın. Kommertiya banklarının fəaliyyətində effektivliyin əldə olunması üçün bir sıra göstəricilər nəzərə alınmalıdır, misal olaraq, bankın ödəməqabiliyyətliliyi, likvidliyi, risklərin səviyyəsi, əmanətlər üzrə faiz dərəcələri, tənzimləyici orqanların təyin etdiyi uçot dərəcələri, ölkədəki inflyasiya səviyyəsi və s.

Müasir dövrdə kommertiya banklarının uğurlu inkişafı və güvənli olması əsasən bankda mövcud olan analitik fəaliyyətdən asılıdır. Bank fəaliyyətinin təhlili, onun zəif və güclü tərəflərinin müəyyənləşdirilməsində, yaranan problemlərin konkret həlli yollarının tapılmasında və bu problemlərin yaranmaması üçün təcili tədbirlərin görülməsində yardımçı rol oynayır.

Kommertiya banklarının fəaliyyətinin təhlili özündə aşağıdakı göstəriciləri birləşdirir:

- Tənzimləyici orqanların kommertiya banklarına təyin etdiyi normativləri xarakterizə edən göstəriciləri müəyyən etmək;
- Kommertiya banklarında xüsusi vəsaitlərin idarəolunma effektivliyinin göstəricilərinin təhlili;
- Kredit təşkilatının xüsusi və cəlb olunmuş vəsaitlərini xarakterizə edən göstəricilərin təhlili və hesablanması;
- Banklara yatırılan vəsaitlərin likvidliyinin və aktiv əməliyyatların göstəricilərinin təhlili,müxtəlif aktiv əməliyyatların gəlirliliyinin təyin olunması;
- Kommertiya bankının fəaliyyət nəticələrinə və maliyyə göstəricilərinə təsir edən amillərin aşkar və təhlil olunması.

Təhlil bankın çoxsaylı əməliyyatlar yerinə yetirməsini müşayiət edir.Belə ki təhlil vasitəsilə bankın gəlirliliyi və likvidliyi,rəqabətqabiliyyətliliyi,əmanətçilərin etibarının qazanılması və s. kimi vacib amillər təmin olunur.Məhz buna görə də bank fəaliyyətinin təhlilinin üsullarının öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bank tərəfindən yerinə yetirilən çoxsaylı funksiyalarla bərabər onlar iqtisadi inkişafının təmin olunmasında stimulyıcı rol oynayır,istənilən bir ölkənin iqtisadi inkişafı isə onun sabit inkişafının,sosial mühitin yaxşılaşmasının göstəricisidir.

Kommertiya banklarının fəaliyyəti tərkibində müxtəlif amillərdən asılı olan qarşılıqlı əlaqədəki proseslərin kompleksini saxlayır.Əgər bir-birindən asılı olan bu amillərin biri nəzərə alınmazsa və yaxud diqqətdən kənar qalarsa,o halda digər hesablanan və qiymətləndirilən amillər,həmçinin nəticələr riskə məruz qalaraq yanlışlıq ehtimalı artar.

Bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan bu amillər kommertiya bankının fəaliyyətinin nəticələrinə təsirsiz ötürür.Məsələn,biri müsbət digərləri mənfi və yaxud da əksinə olduğu halda bank məcbur olur ki,maliyyə bazarında öz strategiyasını və taktikasını dəyişsin.Bu zaman onu da nəzərə almaq lazımdır ki,hər hansı bir göstəricinin mənfi olması fəaliyyətin gedişində müsbət göstəricələrə də təsir göstərə bilər.

Ölkə iqtisadiyyatının mərkəzində yerləşməklə banklar istehsal və ticarət sahələri, kənd təsərrüfatı və cəmiyyət arasındakı əlaqələrdə vasitəçilik edir. Kommersiya bankları iqtisadi transformasiya prosesində xüsusi rol oynayır. Ölkənin real sektorun inkişafı üzrə müvəffəqiyyət qazanması kommersiya banklarının lazımi səviyyədə effektiv fəaliyyət göstərməyindən asılıdır.

Müasir iqtisadi fəaliyyəti bank sistemi olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya edən Azərbaycan Respublikası üçün bank fəaliyyətinin effektivliyinin yüksəldilməsi aktual məsələlərdən biridir ki, onun həlli də nəinki bank sisteminin sabitliyinə həmçinin bu sahənin gələcək illərdə daha yaxşı inkişaf etməsinə şərait yaradır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı-1995
2. Mərkəzi Bankın Statistik Bülleteni 2014-2016
3. Bəşirov R.A. Bank işi fənni üzrə ilk interaktiv dərs vəsaiti, Bakı -2014
4. Sadıqov E.M. Bank əməliyyatları, 2010
5. R.A. Bəşirov - Bank İşİ, Bakı 2016
6. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Pul və Banklar Bakı 2012
7. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Bank İşİ Bakı 2016
8. Müseyib Əliyev bankların inkişaf istiqamətləri Bakı 2011
9. Жуков В.Ф Денги кредит банки 2010
10. Денги кредит банки О.И.Лаврушин Москва 2010
11. Инновационная экономика международная научная конференция Казань 2014
12. А.В.Смирнов Анализ финансовго состояния коммерческих банков москва 2007
13. Анализ и оценка банковской деятельности Г.Щербакова Москва Санкт Петербург 2007
14. А.П. Щербак основные направления оценки эффективности коммерческого банка
15. Батракова Л.Г. Экономический анализ деятельности коммерческого банка- М.:Логос 2005
16. Волков Л.Г. Исследование работы коммерческого банка - М.:Логос 2012

17.Герасимова Е.Б Комплексный экономический анализ деятельности коммерческого банка

18.И.К.Наумова, Т.А.Сидоренко, О.А.Буланова, Т.В.Марченко Анализ деятельности коммерческих банков: учебное пособие;2009

19.Каменецкий М.В. Показатели эффективности функционирования банка //финансы и кредит: -2010

20.Клюев И.В. <<эффективност деятельности коммерческого банка и экономические интересы ползователей информации>>.

21.под редакцией О.И.Лаврушина,Банковское дело: учебник.М.: Юнорус,2009

22.Core prinsiples for effective banking supervision Basel Committee on banking supervision 2012

23.J.P.Hughes & L.J. Mester Efficiency in banking: theory,practice and evidence Philadelphia 2008

Internet resursları:

www.Banker.az

www.Marja.az

www.Banco.az

www.Cbar.az

www.Fimsa.az

www.Flu.az